

University of Groningen

Godlinze

Nicolay, Johan; Pelsmaeker, Sebastiaan; Bakker, Adriana; Aalbersberg, Gerard; Nieuwhof, Annet

Published in:
De geschiedenis van terpen- en wierdenland

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Nicolay, J., Pelsmaeker, S., Bakker, A., Aalbersberg, G., & Nieuwhof, A. (2018). Godlinze: van krijgersgraf tot adellijke borg. In A. Nieuwhof, J. Nicolay, & J. Wiersma (editors), *De geschiedenis van terpen- en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling* (blz. 215-237). (Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek; Vol. 100). Vereniging voor Terpenonderzoek.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De geschiedenis van terpen- en wierdenland

Een verhaal in ontwikkeling

Annet Nieuwhof

Johan Nicolay

Jeroen Wiersma

(redactie)

Terpen en Wierden land

Deze uitgave maakt onderdeel uit van het project *Terpen- en Wierdenland, een verhaal in ontwikkeling*, waarin participeren:

rijksuniversiteit
 groningen

groninger instituut
voor archeologie

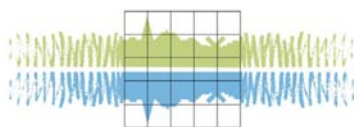

terpencentrum

faculteit der letteren
kenniscentrum landschap

Landschapsbeheer
Groningen

Landschapsbeheer Friesland

waddenfonds

provincie
 groningen

provinsje fryslân
provincie fryslân

Gemeente De Marne

gemeente
EEMSHOND

Gemeente

Delfzijl

COLOFON

UITGEVER

Vereniging voor Terpenonderzoek
p/a Groninger Instituut voor Archeologie
Poststraat 6
9712 ER Groningen

EINDREDACTIE

A. Nieuwhof

OPMAAK EN OMSLAG

Redactie

DRUK

Drukkerij Tienkamp, Groningen (www.drukkerijtienkamp.nl)

ABONNEMENTEN

Via lidmaatschap vereniging (www.terpenonderzoek.nl)

ISSN 0920-2587

ISBN 978-90-829691-0-8

Copyright © 2018 Individual authors and Vereniging voor Terpenonderzoek

Omslagontwerp A. Nieuwhof. Foto's: Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie (boven); Project Terpen- en Wierdenland/A. Venema (linksonder); M. Schepers (rechtsonder); kaartondergrond Deltares.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	7
1	Het ontstaan van het terpen- en wierdenlandschap <i>Jeroen Wiersma & Annet Nieuwhof</i>	11
2	Dagelijks leven op terpen en wierden <i>Annet Nieuwhof</i>	27
3	Identiteit en samenleving: terpen en wierden in de wijde wereld <i>Annet Nieuwhof & Johan Nicolay</i>	57
4	Noord-Nederland na de bedijkingen <i>Jeroen Wiersma</i>	85
5	Wijnaldum: koningsterp aan de Ried <i>Johan Nicolay & Gerard Aalbersberg</i>	113
6	Firdgum: pioniers, boeren en terpbewoners <i>Johan Nicolay, Mans Schepers, Daniël Postma & Angelique Kaspers</i>	133
7	Hallum: ‘nieuwe Friezen’ in beeld <i>Johan Nicolay, Sebastiaan Pelsmaeker, Daniël Postma & Haije Veenstra</i>	149
8	Ulrum: dubbelwierde op een markante kwelderwal <i>Johan Nicolay, Mans Schepers & Annet Nieuwhof</i>	173
9	Warffum: dorpswierde, boerderijplaats en Oude dijk <i>Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Haije Veenstra & Adriana Bakker</i>	197
10	Godlinze: van krijgersgraf tot adellijke borg <i>Johan Nicolay, Sebastiaan Pelsmaeker, Adriana Bakker, Gerard Aalbersberg & Annet Nieuwhof</i>	215

Voorwoord

In 2014 honoreerde het Waddenfonds een projectaanvraag onder de titel *Terpen- en Wierdenland. Een verhaal in ontwikkeling*. De aanvraag was ingediend door een aantal organisaties: de Provincie Groningen en de Provincie Fryslân, Landschapsbeheer Friesland en Landschapsbeheer Groningen, het Wierdenlandmuseum te Ezinge, en de Rijksuniversiteit Groningen, de laatste via twee onderzoeksgroepen: het Kenniscentrum Landschap en het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie, beide vallend onder de Faculteit der Letteren. Het project werd in oktober van 2018 formeel afgesloten.

Het doel van het project was om, samen met de bewoners, het verhaal van het terpen- en wierdenland 'boven water te halen' en een grotere bekendheid te geven, en het te benutten voor de verbetering van de kwaliteit van leven in deze dorpen in het bijzonder, en in het terpen- en wierdengebied in het algemeen. Het was opgezet als een pilotproject. Er werden zes terp/wierdedorpen gekozen uit kustgemeentes (een voorwaarde van het Waddenfonds), drie in elke provincie: Wijnaldum, Firdgum en Hallum in Friesland, Ulrum, Warffum en Godlinze in Groningen. Wellicht worden in de toekomst ook andere terp- en wierdedorpen betrokken in een vervolgproject.

Het verhaal van het terpen- en wierdenland omvat de archeologie en geschiedenis van het noordelijke kustgebied in ruime zin. Uitgangspunt is de ontwikkeling van het landschap onder invloed van menselijke bewoning. Daarin had de archeologie in het verleden een sleutelrol, vooral door het werk van A.E. van Giffen. Toen de bioloog Van Giffen in het begin van de 20ste eeuw voor een carrière in de archeologie koos, plaatste hij het onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het terpen- en wierdengebied in de context van de ontwikkeling van het landschap. Zo bracht hij een blijvende verbinding tot stand tussen de voorheen vooral cultuurhistorisch gerichte archeologie en natuurwetenschappelijke disciplines als geologie, zoölogie en botanie.

Om maximaal profijt te kunnen trekken van de in de archeologie opgebouwde kennis over het terpen- en wierdengebied werd ook de uitwerking van oud onderzoek opgenomen in het Terpen- en Wierdenlandproject. Daarvoor werden twee iconische opgravingen gekozen: Ezinge en Wijnaldum-Tjitsma. Ezinge werd daarmee het zevende dorp in het project, ook al ligt het niet in een kustgemeente. Deze wierde werd tussen 1923 en 1934 opgegraven door Van Giffen van het toenmalige Biologisch-Archeologisch Instituut, het huidige Groninger Instituut voor Archeologie. Het onderzoek werd indertijd echter alleen in voorlopige vorm gepubliceerd. In 2011 kon een begin worden gemaakt met de volledige uitwerking dankzij een subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Daarmee werd het mogelijk om het omvangrijke vondstmateriaal te analyseren en, in 2014, te publiceren in deze zelfde serie, als 96ste Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek. De opgraving is echter nog lang niet volledig uitgewerkt. Dankzij het project Terpen- en Wierdenland kon het werk worden voortgezet. Het ligt in de bedoeling om in 2019 een volgend boek over Ezinge te publiceren, waarin ditmaal de bewoningsgeschiedenis centraal staat.

In de terp Wijnaldum-Tjitsma werd tussen 1991 en 1993 een grote opgraving uitgevoerd. De resultaten van deze opgraving zijn voor een belangrijk deel al verschenen in 1999, maar belangrijke materiaalcategorieën als handgemaakt aardewerk en middeleeuws draaischijfaardewerk waren nog altijd niet gepubliceerd. Ook daarover zal medio 2019 een nieuwe wetenschappelijke uitgave verschijnen. De nieuwe boeken over Ezinge en Wijnaldum worden in het Engels uitgegeven om de bijzondere archeologie van terpen- en wierdenland ook internationaal voor het voetlicht te brengen.

Tijdens de looptijd van het project werd niet alleen oud onderzoek verder uitgewerkt, maar werd ook nieuw, kleinschalig onderzoek uitgevoerd in en rond de zes uitverkoren terpen en wierden. Dat bestond uit booronderzoek en kleine 'kijkgaatjes'. Ondanks de bescheiden schaal leverde dit onderzoek nieuwe gegevens op die het, in combinatie met bestaande gegevens, mogelijk maken om een nieuw verhaal te vertellen over de wordingsgeschiedenissen van deze en andere terpen en wierden.

Naast veel lokale aandacht voor landschap, geschiedenis en archeologie, en praktische verbeteringen en verfraaiingen in de zes dorpen, had het project ook als doel om het verhaal van het Terpen- en Wierdenland in het algemeen meer bekendheid te geven. Met het oog daarop verscheen er eerder dit jaar al een publieksboek, geschreven door journalist en historicus Erik Betten. Hij putte voor zijn boek uit de verhalen die door deelnemers aan het project (ondergetekenden) zijn geschreven: over de zes dorpen en over Ezinge, maar ook over de geschiedenis van het landschap, het dagelijks leven in het verleden, de sociaal-politieke geschiedenis, en over het landschap en de bewoners na de bedijkingen. Die

verhalen berusten deels op nieuw onderzoek en deels op nieuwe conclusies uit ouder onderzoek. Deze 'brondocumenten' liggen aan de basis van het publieksboek en vormen nu de hoofdstukken van deze uitgave.

Dit boek beschrijft de stand van zaken in het moderne onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het terpen- en wierdenlandschap, zowel vanuit archeologisch als vanuit landschaps-historisch oogpunt. De verhalen van de zes dorpen vormen *case-studies*, die het mogelijk maken om verschillende thema's uit te lichten. Achtereenvolgens zijn dat: vroegmiddeleeuwse politieke ontwikkelingen (Wijnaldum); vroegmiddeleeuwse pionierende boeren en hun zodenhuizen (Firdgum); het bewoningshiaat en de komst van nieuwe bewoners in het terpen- en wierdengebied in de 5de eeuw (Hallum); de mogelijkheden voor akkerbouw in dit gebied (Ulrum); bedijkingen, inpolderingen en boerderijplaatsen (Warffum); en de Frankische veroveringen en het veranderende grafritueel ten tijde van de kerstening (Godlinze). De zes dorpen liggen in kustgemeentes, dat wil zeggen in het meeste noordelijke deel van het terpen- en wierdengebied, het deel dat ook het laatst in gebruik werd genomen. Ze behoren dus tot de jongere generaties terpen en wierden. Ezingen daarentegen behoort tot de oudere terpen/wierden in dit gebied. Vanwege de grotere tijdsdiepte wordt Ezingen in de algemene hoofdstukken waarmee dit boek begint dan ook vaak als voorbeeld aangehaald.

Het verhaal van het terpen- en wierdenland is een verhaal in ontwikkeling. Dit boek beschrijft de stand van zaken van het moderne onderzoek, maar dat is niet meer dan een tussenstand. Nieuwe opgravingen leveren nog steeds nieuwe inzichten op, en dat geldt ook voor nieuwe onderzoeksvragen die naar aanleiding van oude vondsten en opgravingsresultaten worden gesteld. Vooral dat laatste heeft de laatste jaren veel nieuws gebracht. Terwijl de ontwikkeling en het gebruik van het landschap en de economie nog steeds belangrijke aandachtsgebieden zijn in het onderzoek, wordt ook de belevings- en denkwereld van mensen in het verleden een steeds belangrijker studieterrein. Aan de hand van archeologische resten blijken we daar meer over te weten kunnen komen dan in het verleden ooit voor mogelijk is gehouden. En het verhaal is nog niet af. Toekomstig onderzoek zal ongetwijfeld nieuwe inzichten opleveren, waardoor we niet alleen het verleden, maar ook onze eigen tijd beter zullen kunnen begrijpen.

Dit boek verschijnt als honderdste Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek. Wij zijn de Vereniging dankbaar dat zij als uitgever van dit boek wil optreden, en het project Terpen- en Wierdenland voor het mede-financieren van deze uitgave. Wij bedanken alle auteurs voor hun bijdragen, en de 'meelezers' van delen van dit boek, met name Gilles de Langen (Provincie Fryslân, Fryske Akademy en daarnaast als bijzonder hoogleraar Archeologie van het Noord-Nederlandse terpen- en wierdenlandschap verbonden aan het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen) en Theo Spek (als hoogleraar Landschapsgeschiedenis verbonden aan het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen) voor hun waardevolle opmerkingen en aanvullingen.

Een boek als dit kan niet zonder illustraties. Vele instanties hebben ruimhartig toestemming hebben gegeven voor het gebruik van beeldmateriaal: Deltares, de Rijksuniversiteit Groningen/Groninger Instituut voor Archeologie, het Terpen- en Wierdenlandproject, het Groninger Museum, het Fries Museum, het Rijksmuseum van Oudheden, Tresoar, de Groninger Archieven, de Groninger Universiteitsbibliotheek, MUG-ingenieursbureau, RAAP, Salisbury Archeologie, en het Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis. Daarnaast waren er vele collega's die determinaties en andere deelonderzoeken hebben gedaan, of die foto's en tekeningen ter beschikking hebben gesteld. U vindt hun namen in de voetnoten en onder de betreffende figuren. Wij willen hen allen hartelijk bedanken.

Annet Nieuwhof, Johan Nicolay (beiden Terpencentrum) en Jeroen Wiersma (Kenniscentrum Landschap)

Contactgegevens

E-mail:

a.nieuwhof@rug.nl

j.a.w.nicolay@rug.nl

j.wiersma@rug.nl

10 Godlinze: van krijersgraf tot adellijke borg

Johan Nicolay, Sebastiaan Pelsmaeker, Adriana Bakker, Gerard Aalbersberg en Annet Nieuwhof

Fig. 10.1 Luchtfoto van Godlinze vanuit zuidwestelijke richting. In het midden de kerk, vooraan het voormalige borgterrein. Foto © Terpen- en Wierdenland/Aerophoto Eelde.

Inleiding

Het dorp Godlinze ligt op één van de meest imposante wierden van Groningen. De wierde is ruim 6 m hoog, met de kerk op het hoogste punt. Godlinze is als een van de weinige wierden niet afgegraven in de 18de en begin 19de eeuw. De wierde is dus nog vrijwel gaaf (fig. 10.1). Het omvangrijke lege perceel op het zuidwestelijke deel van de wierde valt op: hier lag een borgterrein met de naam 'Het Oude Hof', zuidelijk van het kleinere perceel waar de laatmiddeleeuwse borg heeft gestaan. Ook in de 8ste eeuw is al lokale adel herkenbaar, aan enkele wapengraven in een grafveld iets ten zuidwesten van het dorp, opgegraven in 1919. De wijze waarop de doden waren begraven, vormt een directe afspiegeling van twee ingrijpende historische gebeurtenissen die hand in hand gingen: de verovering van het Fries-Groningse kustgebied door de Franken en de introductie van het Christendom.

Dankzij inventariserend booronderzoek in de jaren 1980 en de aanleg van nieuwe riolering in 2013 was enige informatie over de opbouw van de wierde voorhanden. In het kader van het project Terpen- en Wierdenland is booronderzoek uitgevoerd; bovendien is het borgterrein geofysisch onderzocht, om vast te stellen welke resten nog in de bodem herkenbaar zijn. Ook is geprobeerd de begrenzing van de grafwierde met behulp van booronderzoek te bepalen. Eén van de zwaarden uit dit grafveld is gereconstrueerd en vormt zo een tastbaar aandenken aan het rijke verleden van Godlinze.

Wonen aan het Fivelbekken

De locatie van het huidige Godlinze lag in de ijzertijd nog in het getijdegebied van de Waddenzee. Rond het begin van de jaartelling had zich langs de rand van de kwelder een brede

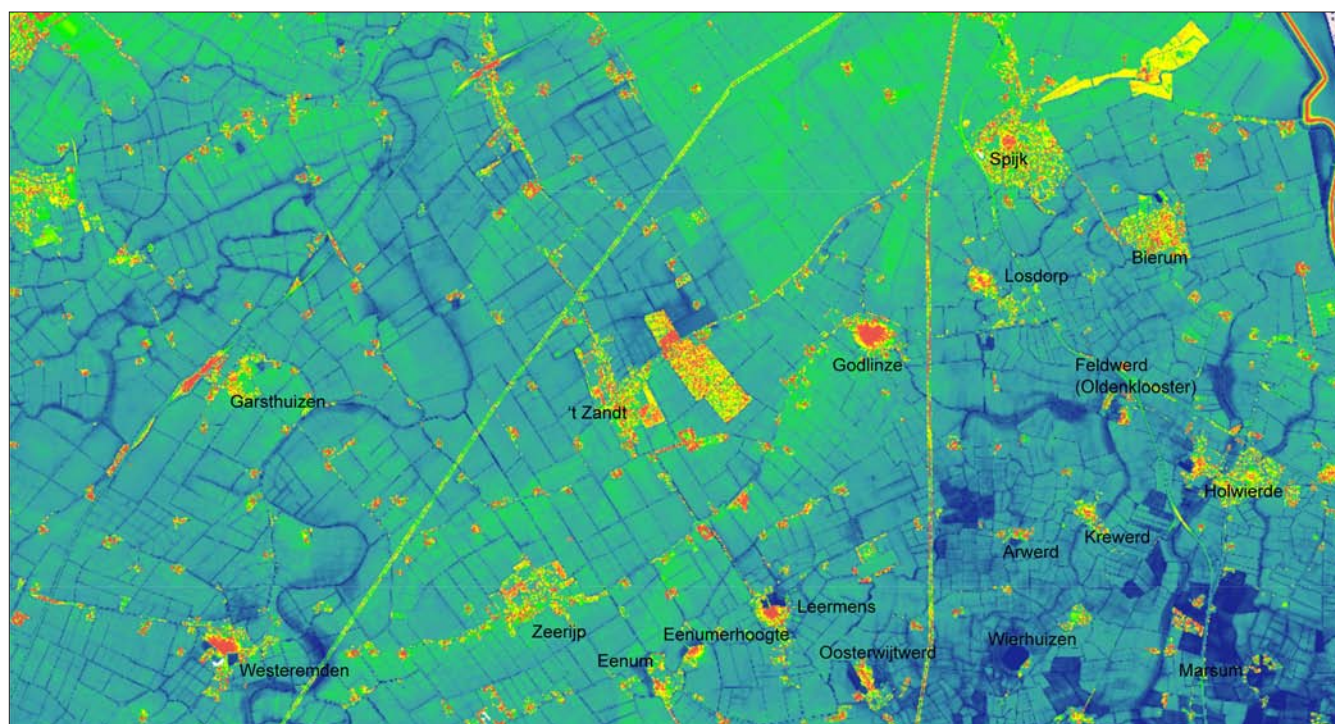

Fig. 10.2 Uitsnede van het Actueel Hoogtebestand Nederland (van hoog, oranjebruin, naar laag, donkerblauw), waarop verschillende wierden en enkele kwelderwallen zichtbaar zijn. Kaart A. Nieuwhof, op basis van Actueel Hoogtebestand Nederland.

kwelderwal gevormd (zie fig. 1.13). Deze wal, waarop de eerste bewoners van Godlinze zich vestigden, vormde de oostelijke oever van het komvormige getijdebekken van de Fivel. Het Fivelbekken slibde in de volgende eeuwen stapsgewijs dicht, het snelst aan de westzijde. Hier stak een brede kwelderwal als een soort stormbreker het Fivelbekken in. Aan de oostzijde van het bekken, ten zuidwesten en westen van Godlinze, ontstonden in de vroege middeleeuwen enkele smalle kwelderwallen, waarop 't Zandt zou ontstaan (zie fig. 1.14). Op een gedetailleerde hoogtekaart van het huidige gebied rond Godlinze zijn deze wallen nog herkenbaar (fig. 10.2).

In haar overzicht van de wierden in Oost-Fivelgo bespreekt Marijke Miedema ook Godlinze.¹ Doordat de wierde nog vrijwel intact is, zijn nauwelijks vondsten voorhanden die inzicht geven in de ouderdom van deze woonplaats. De vroegste scherf is van handgemaakt terpaardewerk, met een karakteristieke versiering van smalle groeven onderaan de hals. Aardewerk met een dergelijke karakteristieke streepband-versiering was in gebruik van de late ijzertijd tot in de vroeg-Romeinse tijd (ca. 200 v.Chr.-100 n.Chr.), zodat een aanvang van de bewoning rond of wellicht al enige tijd vóór het begin van de jaartelling aannemelijk is.

Luxe geschenken uit de Romeinse tijd

Het terpen- en wierdengebied is rijk aan Romeinse objecten, zoals aardewerk en munten. Deze vondsten getuigen van een intensieve uitwisseling tussen de bewoners van het kustgebied en die in het Rijnland. Als het gehele palet aan Romeinse importen wordt overzien, vormen drie vondsten van wierden rond het Fivelbekken het neusje van de zalm: een imposan-

te vingerring van bergkristal met de ingegraveerde afbeelding van Dionysus uit Westerwijtwerd (3de eeuw, fig. 10.3), een stijlvol vormgegeven medicijn- of cosmeticadoosje van taxushout uit Eenum (2de-3de eeuw, fig. 10.3), en een ivoren mesheft met de buste van een Romeinse keizer, eveneens uit Eenum (3de-4de eeuw, zie fig. 3.11).

De archeoloog Wim van Es heeft terecht gewezen op het uitzonderlijke karakter van deze voorwerpen en probeert te verklaren hoe ze in Noord-Groningen terecht zijn gekomen.² De ring is zo nauw dat deze alleen door een vrouw kan zijn gedragen. Ook het kistje kan het cosmeticadoosje van een vrouw zijn geweest, of – minder waarschijnlijk – het instrumentdoosje van iemand die binnen het Romeinse rijk geneeskunde heeft geleerd. Voor beide objecten wordt aangenomen dat ze op de markt in één van de Romeinse steden ten zuiden van de Rijn zijn gekocht. Het mesheft is van een andere orde: luxe objecten met een keizerportret werden vermoedelijk door de keizer zelf aan hoge functionarissen gegeven. Voor het mes waaraan het ivoren heft uit Eenum was bevestigd, denkt Van Es aan een 'vorstelijk cadeau', bijvoorbeeld voor een 'Germaans edelman, heer van een groot gevolg'. Hoewel het mogelijk is dat terpbewoners de ring en het doosje ergens hebben gekocht, zijn ook deze objecten zo uitzonderlijk dat eveneens aan een geschenk valt te denken.

Deze objecten tonen dat de samenleving waartoe de bewoners van Godlinze gedurende de Romeinse tijd behoorden intern sociale verschillen kende. Terwijl op de meeste wierden boeren woonden die vooral zelfvoorzienend waren, is voor de grotere wierden, zoals die van Westerwijtwerd, Eenum én Godlinze, aan te nemen dat hier ook vooraanstaande families woonden die tot de lokale en wellicht zelfs regionale elite be-

¹ Miedema 1990, 127-128.

² Van Es 2005, 181.

Fig. 10.3 Luxe importen uit de Romeinse tijd uit het wierdengebied rond het Fivelbekken. Boven: een medicijn- of cosmeticadoosje van taxushout; rechts: een vingerring van bergkristal uit Westerwijtwerd. Collectie Groninger Museum, foto's J. Stael.

hoorden. Het zullen de leiders van deze families zijn geweest die als vertegenwoordigers van het latere Hunsego en Fivelgo contacten met het Romeinse gezag onderhielden. Vooral in de 3de en 4de eeuw, als de rijksgrenzen in het zuiden onder druk komen te staan, werd politieke steun noordelijk van de Rijn gezocht – steun die met geschenken in de vorm van gouden munten, zilveren vaatwerk en wellicht ook de luxe objecten uit Westerwijtwerd en Eenum werd bekrachtigd.³

Een grafwiede uit de Karolingische periode

Godlinze heeft onder archeologen vooral bekendheid dankzij de ontdekking van een vroegmiddeleeuws grafveld, dat in 1919 werd opgegraven door de beroemde archeoloog Albert Egges van Giffen (fig. 10.4). Hij publiceerde zijn bevindingen in het vierde Jaarverslag van de pas opgerichte Vereniging voor Terpenonderzoek.⁴ Het grafveld was enkele maanden eerder per toeval ontdekt tijdens het leggen van drainagebuisen op een akker, 240 m ten zuidwesten van de dorpswierde. Tijdens het graven van de smalle drainagesleuven kwamen aardewerk, waaronder 'eene gave, versierde urn met verbrande beenderen', en menselijke botten aan het licht. Toen deze vondsten Van Giffen ter ore kwamen, vermoedde hij dat hier een grafveld was aangesneden. Een persoonlijk bezoek ter plekke bevestigde zijn vermoedens, zeker toen bleek dat hier een lage verhoging in het landschap zichtbaar was. Oorspronkelijk moet de verhoging prominenter zijn geweest,

aangezien het terrein al voorafgaand aan de opgraving 'een paar steek' verlaagd zou zijn.

De opgraving werd uitgevoerd in de maanden augustus en september, en moest onder grote tijdsdruk plaatsvinden. Dit niet alleen omdat de akker weer ingezaaid moest worden, maar vooral ook om te voorkomen dat de blootgelegde resten 'ten prooi vallen aan de belangstelling van het al te weetgierige publiek'. Tijdens het graven van enkele smalle proefsleuven stuitte Van Giffen al snel op restanten van het grafveld, dat vrijwel volledig kon worden blootgelegd.

Hoewel Van Giffen in eerste instantie dacht dat de graven in de natuurlijke ondergrond waren begraven, bleek tijdens het veldwerk dat de doden in 'verwerkte grond' waren bijgezet. Het onderscheiden van natuurlijke en opgebrachte lagen

³ Voor geschenken in de vorm van gouden munten en zilveren vaatwerk, zie Roymans 2017.

⁴ Van Giffen 1920.

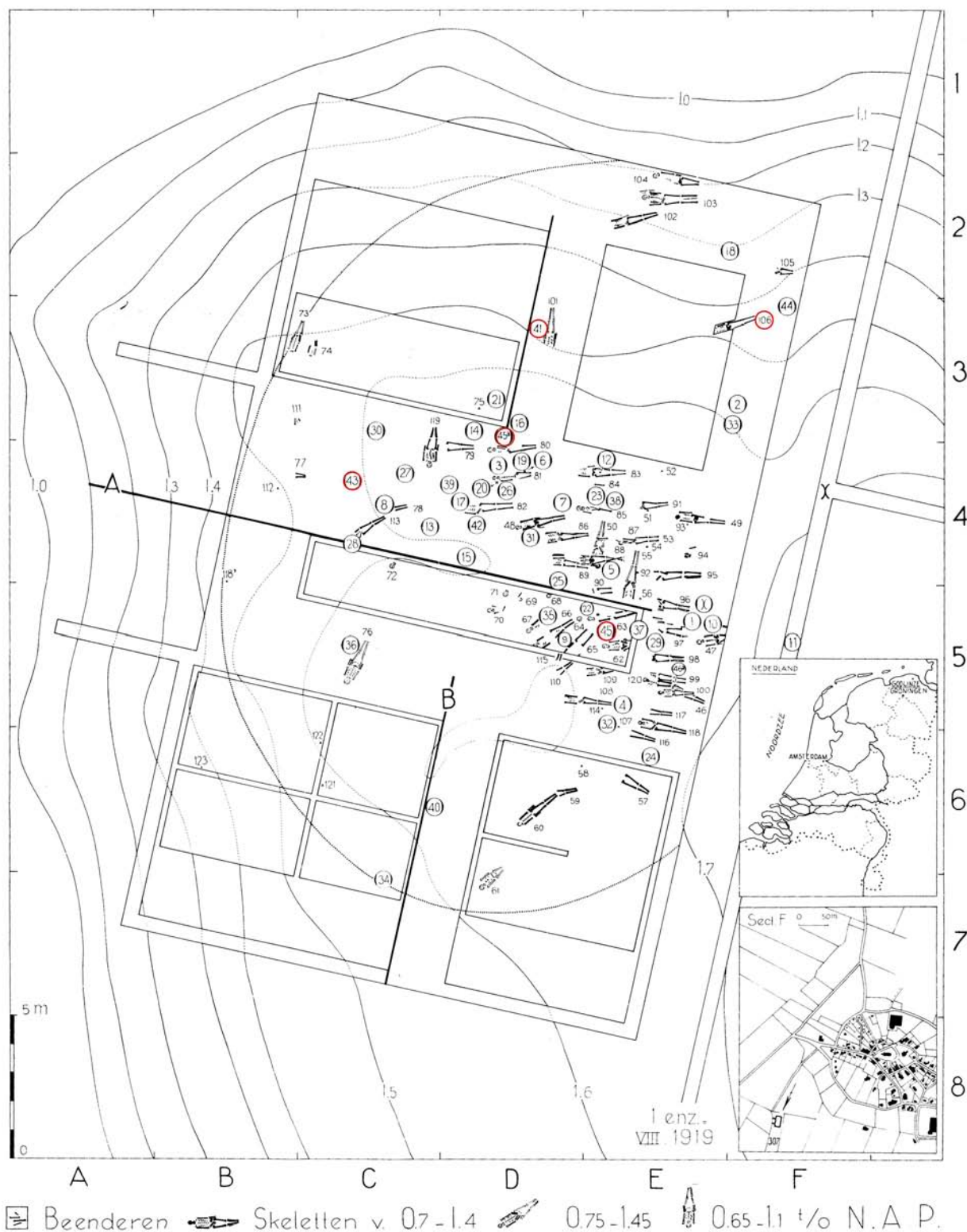

Fig. 10.4 Overzichtstekening van het grafveld dat Van Giffen in 1919 ten zuidwesten van Godlinze opgroef. Kleine cijfers zijn inhumatiegraven, crematiegraven worden aangegeven met een omcirkeld cijfer. Rode cirkels: graven met wapens (vier crematies en één inhumatie). Op het kleine kaartje rechtsonder is de locatie van het grafveld ten opzichte van het dorp zichtbaar (aangegeven met een pijl), met de slingerende laagte die tussen beide loopt. Naar Knol & Bardet 1999, fig. 1.

was echter uiterst complex, zodat de grenzen tussen verschillende grondsoorten 'slechts met groote moeite' konden worden vastgesteld. Na een nauwkeurige bestudering van enkele profielen bleek een 'koepelvormige verhoging' met een resterende dikte van slechts 25 cm aanwezig. Dat geen sporen van bebouwing zijn aangetroffen, toont aan dat de verhoging doelgericht als grafwierde was opgeworpen. Speciale graf-

wierden kwamen vaker voor in die periode.⁵ De ondergrond bestaat uit gelaagde, zavelige klei, kenmerkend voor de kwelderwal waarop Godlinze ligt.

Een interessante observatie is dat de westelijke voet van de grafwierde 'ingeklemd werd gevonden tussen van na-

⁵ Knol 1993a, 156.

Fig. 10.5 Ligging van de inhumaties tijdens de opgraving van de 'grafwierde'. De graven liggen deels in doorlopende rijen. Foto © Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

Fig. 10.6 Graven op verschillende niveaus en met verschillende oriëntaties in het grafveld van Godlinze. Foto © Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

ture afgezette klei'. Dit toont dat de flanken van de grafwierde vermoedelijk ten tijde van het gebruik als grafveld nog regelmatig overstroomd werden, wat ook blijkt uit het verschil in hoogte van het maaiveld ónder (1,05 m +NAP) en rond de grafwierde (1,1-1,7 m +NAP). Het grafveld lag vermoedelijk

op de zuidelijke oever van een priel, die ook nu nog ten zuiden van Godlinze in het slotenpatroon en als laaggelegen strook (de 'Godlinzemaar') herkenbaar is. Deze priel vormde als het ware een natuurlijke scheiding tussen de wereld van de levenden en die van de doden (zie detailkaart in fig. 10.4). In 2017

Fig. 10.7 Een inhumatiegraf en verschillende crematieurnen in het grafveld van Godlinze. Foto © Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

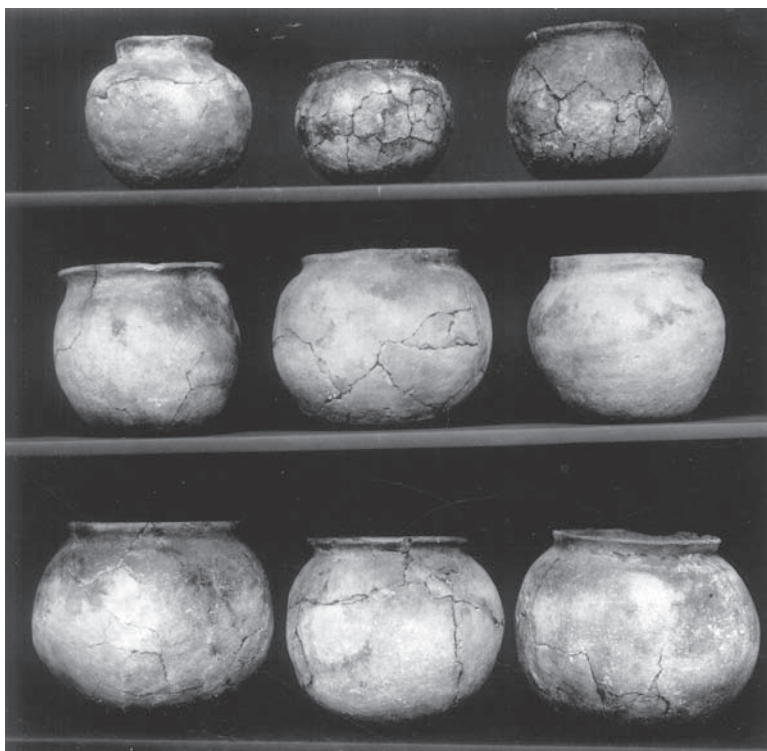

Fig. 10.8 Een selectie van handgemaakte potten uit het grafveld van Godlinze. De vroegere potten zijn buidelvormig, de jongere potten zijn boller. Foto © Rijksuniversiteit Groningen, Groninger Instituut voor Archeologie.

is binnen het project Terpen- en Wierdenland een booronderzoek naar de grafwierde uitgevoerd, om de vast te stellen in hoeverre nog intacte resten aanwezig zijn.⁶ Helaas bleek de ophogingslaag die Van Giffen had waargenomen ook buiten zijn opgravingsput volledig te zijn vergraven.

De graven die tijdens de opgraving werden blootgelegd, waren enerzijds lijkbegravingen ofwel inhumaties (74x) en anderzijds crematiegraven, waarvan 35 graven met en zes graven zonder urn. Slechts eenmaal zijn de resten van een vermoedelijk grafkist herkend, als een dun laagje houtskool, van 'een door branden uitgehohde boomkist'. De inhumaties tonen dat de overledenen liggend op hun rug in verschillende richtingen waren begraven, met het hoofd aan de zuid-, de zuidwest- of westzijde. Een deel van de west-oostgerichte graven lag in rijen naast elkaar (fig. 10.5), een traditie die teruggaat op oudere, Frankische 'rijengrafvelden'. Interessant is dat enkele van de skeletten elkaar oversnijden, waarbij twee graven (oost-west) eenmaal over een dieper gelegen graf (noord-zuid) liggen (fig. 10.6). Verder zijn urnen zowel onder als boven het niveau met de inhumaties aangetroffen, zodat is aan te nemen dat crematie gedurende de gehele gebruikperiode van het grafveld plaatsvond (fig. 10.7).

Als container van crematieresten zijn lokaal vervaardigde, handgemaakte potten gebruikt, en in mindere mate ook geïmporteerd vaatwerk uit het Rijnland. De handgemaakte potten bestaan respectievelijk uit a) tonvormige potten met platte bodem, b) fles- of buidelvormige potten met afgeronde bodem, en c) kogelvormige potten met afgeronde bodem (fig. 10.8). Dat het aardewerk lokaal is gemaakt, zou blijken uit de magering van de klei met 'wadschelpfragmenten'. Dat tevens granietgruis als magering werd gebruikt, zou wijzen

⁶ Bakker 2018: locatie 1.

Fig. 10.9 Twee kralensnoeren uit inhuma-
tiegraven in het grafveld van Godlinze, de
linker uit graf 46, de rechter uit graf 22.
Foto Groninger Museum, J. Stoel.

op een herkomst van de vervaardigers van de zandgronden (of, zoals Van Giffen zegt, op de aanwezigheid van 'Saksen'). Belangrijk is dat Van Giffen de drie aardewerkvormen voor het eerst als 'typologisch en ook chronologisch verschillende vormenreeksen' ziet, die elkaar in de tijd opvolgen – van tonvormige naar kogelvormige potten.⁷

De bijgiften bij de crematies bestaan uit ijzeren zwaarden, messen, gespen en sleutels, bronzen pincetten, benen kammen en glazen kralen. Slechts twee van de inhumaties bevatten bijgaven, respectievelijk in het graf van een vrouw en van een man:

- Graf 41 (man): éénsnijdend ijzeren zwaard, met resten van het houten gevest nog herkenbaar in de corrosie, aan de linker zijde van een skelet waarvan de schedel op het zuiden was gericht.
- Graf 46 (vrouw): snoer van 47 kralen (fig. 10.9), om de hals van een skelet waarvan het hoofd naar het westen was gericht.

Verder werden bij het blootleggen van de skeletten 'ter hoogte van borst, heup of dij meerdere malen conglomeraties van ijzeroxyd en klei' herkend. Deze waren in een dusdanig slechte toestand dat conservering op dat moment niet mogelijk was.

Op basis van de urnen wordt het grafveld gedateerd van de 7de tot vroeg in de 9de eeuw, ofwel in de Karolingische periode. De handgevormde potten worden als 'late of verlopen vormen van typisch Saksisch aardewerk' gezien, zonder de knobbels, lijnversiering en fraaie afwerking die zo kenmerkend is voor 5de-/begin 6de-eeuws aardewerk in Angelsaksische stijl. Het importaardewerk is typisch voor de 'vroeg-Karolingischen tijd der 7de en 8de eeuw'; hiertussen ontbreken de vroegere, Merovingische vormen. Al met al komt Van Giffen op een begindatering rond 600, en een einddateering rond 825 n.Chr.

Het staat voor Van Giffen vast dat het grafveld werd gebruikt door de bewoners van de naastgelegen wierde. Op basis van het aantal graven en de gebruiksperiode van het graf-

veld probeert hij een uitspraak te doen over de omvang van de bevolking in de Karolingische periode. Uitgaande van een sterftecijfer van 2,5% komt hij bij een totaal aantal van oorspronkelijk ca. 200 graven en een gebruiksduur van ca. 200 jaar op een populatie van ongeveer 50 personen.⁸

De combinatie van inhumatie- en crematiegraven, evenals de vorm van het handgemaakte aardewerk, ziet Van Giffen als 'Angel-Saksische elementen', die samenhangen met de komst van Angelen en Saksen als nieuwe bewoners van het Fries-Groningse kustgebied in de 5de en 6de eeuw. Het geïmporteerde vaatwerk vormt daarbij een afspiegeling van het uitgebreide handelsnetwerk waar deze bewoners van vroegmiddeleeuws Godlinze gedurende de hierop volgende eeuwen aan deelnamen.

Klomp roest geven hun geheimen prijs

Het is te danken aan Egge Knol, conservator bij het Groninger Museum, dat een deel van de ijzervondsten uit de grafwierde na bijna 80 jaar werd herontdekt, schoongemaakt en onderzocht.⁹ De veldtekeningen en andere vondsten uit het grafveld waren al eerder opnieuw door Knol bekeken, zodat het beeld dat Van Giffen schetst deels kan worden genuanceerd.¹⁰

Tijdens de opgraving zijn door Van Giffen de resten van in totaal 115 graven blootgelegd. Dat in het grafveld oorspronkelijk meer personen waren begraven, blijkt uit het volledig ontbreken van kindergraven. Tijdens de opgraving van een vroegmiddeleeuws grafveld bij het Friese Oosterbeintum waren kindergraven moeilijk herkenbaar, zodat ze gezien de snelheid van het onderzoek in Godlinze vermoedelijk zijn gemist.¹¹ Verder zal het aantal crematies aanzienlijk hoger zijn geweest, zeker gezien de weergave van allerlei concentraties houtskool in de gepubliceerde profielen. Desondanks schat Knol het oorspronkelijke aantal bijzettingen iets lager in dan Van Giffen deed, rond de 175.¹²

⁸ Van Giffen 1920, 90.

⁹ Knol 1998; 2001; Knol & Bardet 1999.

¹⁰ Knol 1993a, 164-165.

¹¹ Voor Oosterbeintum, zie Knol *et al.* 1996.

¹² Knol 1993a, 165.

⁷ Van Giffen 1920, 53vv.

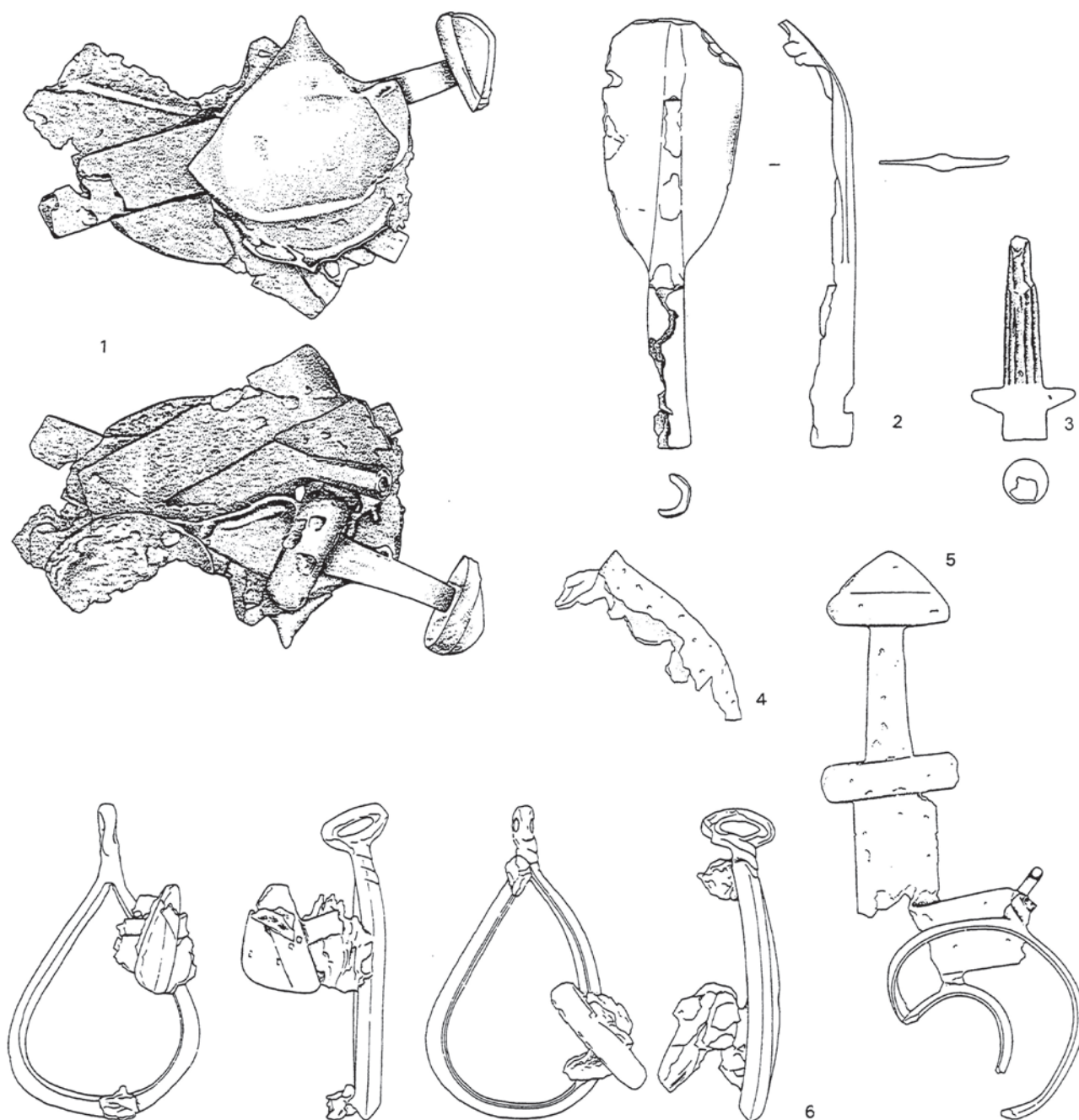

Fig. 10.10 Wapens uit 8ste-eeuwse crematiegraven in Godlinze. Beschrijving van de deels samengeklonterde fragmenten naar Knol 1998: 1. Een tweesnijdend zwaard, een schildknop en een lanspunt. 2. Brede lanspunt. 3. Schacht van een vleugellans. 4. Schildknop. 5. Tweesnijdend zwaard en twee stijgbeugels. 6. Paar stijgbeugels en fragmenten van de greep van een tweesnijdend zwaard. Schaal ca. 1:5. Tekeningen J.M. Smit (RUG/GIA); naar Knol 1998.

Het aardewerk kan op grond van nieuwe vondsten en betere typologieën tegenwoordig nauwkeuriger worden gedateerd dan 100 jaar geleden. Het importaardewerk, inderdaad afkomstig uit het Rijnland, is kenmerkend voor de 7de en vroege 8ste eeuw. Het handgevormde aardewerk toont de al door Van Giffen waargenomen ontwikkeling van lompe, buidelvormige potten naar beter afgewerkte, kogelvormige potten. De vroegste potten zijn inderdaad in de 7de eeuw te dateren, en de kogelpot op basis van de magering met schelpgruis tot in de late 8ste eeuw. Het aardewerk beslaat daarmee globaal de 7de en 8ste eeuw. Rekening houdend met het aantal ontbrekende kinderen komt ook Knol op een populatie

van ongeveer 50 personen, wat hij gelijkstelt aan de bewoners van negen boerderijen op de wierde Godlinze.¹³

In zijn publicatie van het grafveld merkte Van Giffen al op hoe slecht de voorwerpen van ijzer bewaard zijn gebleven. De meeste objecten zijn, zoals hij zelf zegt, 'totaal geoxydeerd'. Wat resteert is een roestklomp, waarin soms nog de vorm van het originele object herkenbaar is (o.a. van sleutels, gespen en messen). Tot deze roestklompen horen drie grote brokken, de vondstnummers 43-45, die als losse vondsten zijn verzameld:

"No. 43. Groote brokken sterk geoxydeerd ijzer en klei met ijzer-oxyd. Daarin blijkbaar allerlei zaken bijeen, waartoe o.a. een gesp, groote platte helmvormige stukken ijzer met sporen van

13 Knol 1993a, 165.

Fig. 10.11 Wapen- en paardentuig in de schoongemaakte roestbrokken: een zwaard en een schildknop (geheel links), en een zwaard en een stijgbeugel (rechts). Collectie Groninger Museum, foto's J. Stoel.

brons, vermoedelijk umbo's, holle staafvormige ijzeren bouten, enz.

No. 44 en 45. Als No. 43.¹⁴

De vondsten uit deze drie nummers zijn samen met een ander vondstnummer (No. 43a) vermengd geraakt en zo in het depot van het Groninger Museum beland. In 1997 konden de roestklompen alsnog worden geconserveerd, waarbij de corrosielaag voorzichtig is verwijderd. Het eindresultaat is verbluffend: onder de corrosie bleken zwaarden, landspunten, schildknoppen, stijgbeugels, scharen en messen aanwezig (fig. 10.10-11). De vondsten lijken in vier of vijf 'assemblages' te zijn begraven, elk met een tweesnijdend zwaard (een *spatha*). Eenmaal was het zwaard samen met een schildknop (een *umbo*) en een speerpunt begraven (fig. 10.10, nrs. 1 en 2), eenmaal met een schildknop (fig. 10.10, nr. 4), en tweemaal met stijgbeugels (fig. 10.10, nrs. 5 en 6).

De overige brokken ijzercorrosie bevatten verder fragmenten van meerdere *spathae*, twee eenzijdig snijdende zwaarden (*langsaxen*), zoals er ook al één in een inhumatiegraf was gevonden, een derde schildknop, een zogenaamde 'vleugellans' (fig. 10.10, nr. 3), messen, scharen en gespen. Dat de wapens en andere ijzeren objecten oorspronkelijk bijgaven van niet herkende crematiegraven vormden, blijkt uit stukjes crematie die soms in de corrosie werden aangetroffen. Om in

de crematiekuil te passen, zijn de zwaarden opzettelijk gebogen (fig. 10.11).

De *spathae* en een reconstructie

Van de tweesnijdende zwaarden uit Godlinze zijn de sterk gebogen bladen en in totaal tenminste vijf gevesten aangetroffen. Elk gevest bestaat uit drie delen: de centrale angel waarin het blad uitloopt, de pareerstang op de overgang van zwaardblad naar een niet bewaard gebleven greep van organisch materiaal, en de afsluitende pommel of gevestknop. De pommel bestaat weer uit twee delen: de knopstang, die dezelfde vorm heeft als de pareerstang, en een afsluitende knop die driehoekig en iets bol van vorm is. Aangezien de voorzijde van deze knop bij alle vijf de grepen uit één vlak bestaat, kunnen de zwaarden aan het type Immenstedt worden toegewezen. Zwaarden van dit type zijn in de decennia rond het midden van de 8ste eeuw te dateren (ca. 730-770 n.Chr.).¹⁵ Het type kent een verspreiding langs de Nederlandse en Duitse Noordzeekust, waarbinnen ook Godlinze valt.

De naamgever van dit zwaardtype is het Duitse Immenstedt, waar een complete *spatha* samen met speerpunten, stijgbeugels, messen en gespen als bijgaven in een grafheuvel zijn aangetroffen.¹⁶ Het zwaard heeft een langgerekt, tweesnijdend blad, uitlopend in een smalle angel waaraan de greep is

¹⁴ Van Giffen 1920, 66.

¹⁵ Knol & Bardet 1999, 216 (met verdere referenties); voor de verspreiding, zie Stein 1967, Taf. 115.

¹⁶ Stein 1967, 348-349 (grafheuvel L9).

Fig. 10.12 Rechts: acht fasen uit de reconstructie van een *spatha*, zoals die in het grafveld van Godlinze is begraven, van het vormen van hen het zwaardblad uit samengevoegde en getordeerde platen tot het maken van het gevest en de schede. Foto's S. Pelsmaeker, ARRE *Remaining History*.

bevestigd. De pareer- en knopstang zijn iets biconisch, terwijl de eindknop afgerond driehoekig is. Het zwaard heeft een totale lengte van 97 cm.

Vergelijkbare zwaarden zijn binnen Groningen onder andere bekend uit Saaxumhuizen en Antum.¹⁷ Een van de zwaarden uit Antum komt uit een rijk graf, van een man die samen met zijn paard was begraven. De Groninger zwaarden hebben eenzelfde gevestknop als de zwaarden uit Godlinze. Verder tonen ze een karakteristiek element dat bij de zwaarden uit Godlinze niet (meer) herkenbaar is: het middendeel van de zwaardbladen bestaat twee of drie banen breed uit een golvend patroon, dat is ontstaan door smalle platen ijzer met een verschillende samenstelling op elkaar te smeden, te torderen en weer plat te slaan – een proces dat ‘damascering’ wordt genoemd. De zwaarden uit Godlinze, Saaxumhuizen en Antum wijken af van de gelijktijdige, meer exclusief ogende zwaarden uit Wierhuizen en Maarhuizen: deze hebben een greep met halfronde eindknop die aan de bovenzijde drie welvingen vertoont.¹⁸ De greep is rijk versierd met ingeslagen draden en strips van messing.

In het kader van het project Terpen- en Wierdenland is een reconstructie gemaakt van een *spatha* die in Godlinze was begraven (fig. 10.12). Hiertoe zijn eerst de bewaard gebleven fragmenten uit Godlinze nauwkeurig opgemeten, evenals de *spatha* uit Antum en het luxere zwaard uit Maarhuizen. Uiteindelijk is er voor gekozen om het best bewaarde gevest uit Godlinze (vondstnr. GM 1919-VIII-43/45.7) te reconstrueren. Door de gebruikte conserveringsmethode zijn er helaas weinig details zichtbaar van dit gevest. Wel is duidelijk dat zowel de pareerstang als de tweedelige gevestknop sterk afgerond zijn. Tevens is er een zeer dun draadje of plaatje messing zichtbaar tussen de eindknop en de knopstang.

Voor de reconstructie zijn de ijzeren gevestdelen eerst grofweg in vorm gesmeed, waarna ze met behulp van slijpmachines, vijlen en schuurpapier tot hun definitieve vorm en afmeting zijn gebracht. In de pareerstang is een sleuf gemaakt waar de angel van het zwaardblad doorheen gestoken is. Tussen de knopstang en eindknop is een plaatje van 1 mm dik messing aangebracht om de decoratieve lijn te creëren die zichtbaar is bij het gevest uit Godlinze. Bij het originele gevest is van de greep geen organisch materiaal bewaard gebleven. Gebaseerd op informatie van andere zwaardvondsten is een tweedelige greep van beukenhout gemaakt, die nauwkeurig om de angel past. De greep is ingesmeerd en omwikkeld met een strook dun kalfsleer, dat is geverfd. Onder het leer van de greep is één verhoogde dwarslijn aangebracht ter decoratie.

Hoewel geen van de fragmenten van de zwaardbladen uit Godlinze overtuigende sporen van damascering laat zien, is deze versiering een belangrijk kenmerk van veel *spathae* uit de 8ste eeuw. Geïnspireerd door de zwaarden uit Antum is daarom gekozen voor een damascering in twee banen. Er zijn vele damasceringsspatronen bekend, maar in dit geval bestaat de damascering uit twee tegengesteld getordeerde damaststaven – elk bestaande uit een afwisseling van smalle ijzerstroken van licht en donkerder staal. Het uiteindelijke zwaardblad is maar

licht geëtst, omdat nog onduidelijk is of en hoe dit historisch gebeurde. Het is mogelijk dat de zwaarden historisch zwaarder geëtst waren met bijvoorbeeld (paarden)urine, maar dat zal zullen toekomstige experimenten moeten uitwijzen. Het maken van een gedamascerd zwaard is ten opzichte van een regulier ‘enkelstalen’ zwaard zeer arbeidsintensief en vereist een specialisatie van de smid. Toch tonen experimenten dat de meerwaarde van damascering in 8ste-eeuwse *spathae* in functionele zin minimaal is. Dit wijst erop dat het gebruik van damascering grotendeels decoratief was, wellicht gerelateerd aan de status van de zwaarddrager en zijn familie.¹⁹

De vorm en constructie van de schede is onder meer gebaseerd op archeologische vondsten uit het Zweedse Valsgarde (7de eeuw), het Engelse Coppergate in York (9de-11de eeuw) en het Ierse Dublin (10de-11de eeuw).²⁰ De schedes bestaan in de meeste gevallen uit een houten kern met een omwikkeling van leer, al zijn er enkele voorbeelden met omwikkelingen van linnen of berkenbast. Binnen Nederland zijn geen resten van dergelijke schedes uit deze periode bewaard gebleven, zodat buitenlandse vondsten als inspiratie voor de reconstructie dienden. Voor de schede zijn eerst twee houten planken uitgehold, zodat ze nauwkeurig om het zwaardblad passen; het zwaard moet klem genoeg zitten om niet zomaar uit de schede te kunnen glijden, maar los genoeg om gemakkelijk getrokken te kunnen worden. De twee schedehelften zijn vervolgens op elkaar gelijmd. Originele schedes zijn vrij dun, dus de gereconstrueerde houten schede is nergens meer dan 5 mm dik.

Op de houten schede is een leren koord vastgelijmd om twee decoratieve parallelle lijnen te vormen. Hierna is een stuk dun geitenleer om de schede gestikt. De decoratie op de schede, met onder het leer liggende parallelle lijnen, is een stijl die al voorkomt sinds de laat-Romeinse tijd en vooral bekend is uit de 6de-7de eeuw – doorlopend tot in de 11de-13de eeuw.²¹ De kleur van de schede is gebaseerd op een iets jonger archeologisch voorbeeld uit York.²² Hier zijn resten van een rode kleurstof (kwiksulfide) teruggevonden op een riem waaraan mogelijk een zwaard werd gedragen. Historische afbeeldingen laten een grotere variatie in kleur van de zwaardschedes zien. Sinds de Romeinse tijd kennen we afbeeldingen van zwarte, rode, blauwe en groene schedes, en op het tapijt van Bayeux (11de eeuw) komen ze voor in wit, geel, groen, rood en zwart. Dit maakt het waarschijnlijk dat zwaardschedes veelal geverfd waren. Omdat alleen rood als kleurstof archeologisch bekend is, is bij de reconstructie voor deze kleur gekozen.

Zowel archeologische als historische bronnen laten zien dat zwaarden tot de 7de eeuw meestal aan een schouderriem werden gedragen, en vanaf de 11de eeuw aan een heupgordel. In de tussenperiode zijn beide methoden gangbaar.²³ Voor de reconstructie is gekozen voor een schouderriem, omdat dit bij de Franken tot in elk geval de 9de eeuw een veel gebruikte methode was die vooral voor ruiters praktisch bleek. Al met

17 Ypey 1961, 368-369, 372-376; voor verdere vondsten uit Noord-Nederland, zie Knol 1993a, tabel 17.

18 Ypey 1961, 376-378.

19 Zie Pelsmaeker 2010, 77-80.

20 Arwidsson 1954, 62-63; Mould *et al.* 2003, 3355-3366; Cameron 2007.

21 Mould *et al.* 2003, 3364; Oakeshott 1996, 77, 88.

22 Mould *et al.* 2003, 3220.

23 Zie voor voorbeelden en meer informatie Davidson 1962, 88-96.

al toont deze reconstructie een 8ste-eeuwse *spatha*, zoals deze er ooit nieuw uit kan hebben gezien.

De Franken rukken op

De zwaarden uit Godlinze staan niet op zichzelf, maar maken deel uit van een omvangrijke groep zwaarden en andere wapens uit wapengraven. Terwijl het meegeven van wapens in graven gedurende de 6de en 7de eeuw een uitzondering vormt, zijn gedurende de 8ste eeuw enkele tientallen wapengraven bekend uit het Nederlands-Duitse kustgebied (zie fig. 3.29). In deze graven is vaak een twee- of eensnijdend zwaard meegegeven, al dan niet in combinatie met een schild, één of meer speren, stijfbeugels en ook glazen drinkbekers. Vermoedelijk bestaat er een relatie tussen deze graven en de paarden en honden die vaak in grafvelden uit de Karolingische periode voorkomen: dit kunnen de rijdieren en 'oorlogshonden' van de overleden krijgers zijn geweest.

Zoals het onderzoek in Godlinze toont, kunnen gedurende de 8ste eeuw in hetzelfde grafveld meerdere personen met wapens zijn begraven. Binnen het grafveld van Godlinze hebben zwaarden een ruime spreiding, wellicht gekoppeld aan de graven van verschillende families (zie fig. 10.4). Elders komen de wapengraven ook meer geïsoleerd, of als clusters van enkele graven voor. Volgens Knol vormen de graven een getuigenis van twee belangrijke aspecten van de vroegmiddeleeuwse levensstijl: krijgshaftigheid (wapens) en feestelijke banketten (glazen bekertjes).²⁴ Dat kostbare objecten niet als erfstukken werden doorgegeven maar als bijgiften in een graf belandden, hangt vermoedelijk samen met een periode van sociaal-politieke onrust.²⁵ Juist dan is het nodig om de positie van de nabestaanden extra te benadrukken, waarvoor het grafritueel bij uitstek gelegenheid biedt.

Als deze aannames correct zijn, met welke sociaal-politieke onrust zouden de graven dan verband kunnen houden? Uit historische bronnen is bekend dat de Frankische hofmeier Karel Martel na de dood van de 'Friese koning' Redbad in 719 het West-Nederlandse kustgebied tot aan het Vlie veroverde.²⁶ Na een slag tussen Karel Martel en ene Poppo of Bubbo bij de Friese Boorne, in 732, werd ook het Noord-Nederlandse kustgebied tot aan de Lauwers aan het Frankische rijk toegevoegd. Het duurde vervolgens tot na de 'Saksische oorlogen' (772-804) totdat Karel de Grote ook het Groningse gebied in zijn macht had. De noordgrens van het Frankische rijk werd toen verlegd naar de Danevirke, een aardwal ten westen van het huidige Schleswig.

Het is niet toevallig dat de wapengraven in de decennia rond het midden van de 8ste eeuw zijn te dateren, als het Fries-Groningse kustgebied het toneel van Frankische veroveringen is.²⁷ Door het begraven van hun overledenen met wapens kunnen bestaande of nieuwe, door de Frankische koning gesteunde leiders hun machtspositie hebben getoond. Ook is het mogelijk dat de graven juist horen bij een laatste generatie van 'oude leiders', die via het grafritueel hun weer-

stand tegen de Frankische overheersing toonden. De eerste optie lijkt het meest waarschijnlijk, vooral omdat de meegegeven bekertjes Frankische importen (of geschenken?) zijn. Na de 8ste eeuw zijn de machtsposities blijkbaar weer gestabiliseerd, zodat het niet meer nodig is deze positie via het grafritueel te bekrachtigen.

Heidenen worden Christenen

De komst van Frankische machthebbers heeft niet alleen gevolgen op het sociaal-politieke vlak. In het kielzog van de Franken grijpen missionarissen hun kans om het Christendom te verspreiden en het immense Frankische rijk zo ook via religieuze weg tot een eenheid te smeden. Het is Egge Knol die het proces van kerstening voor het Noord-Nederlandse kustgebied heeft bestudeerd, specifiek in het licht van het grafritueel.²⁸ Volgens Knol zijn er drie aspecten van het grafritueel die op de introductie van het Christendom kunnen wijzen: 1. de afwezigheid van crematie, 2. het ontbreken van bijgaven en 3. de begraving van de overledene met het hoofd in het westen. Van deze 'regels' kon echter worden afgeweken, bijvoorbeeld door toch te kiezen voor het cremeren van de dode of door het meegeven van enkele (christelijke) objecten. West-oost-begravingen komen overigens al voor op pre-christelijke grafvelden, zodat niet elke persoon die met het hoofd naar het westen is begraven ook daadwerkelijk volgens christelijke normen hoeft te zijn bijgezet.

Uit historische bronnen over het werk van verschillende missionarissen is het moment van kerstening voor specifieke delen van Nederland vrij goed bekend. De belangrijkste personen voor Noord-Nederland zijn Willibrord en Bonifatius, later gevolgd door Willehad en Liudger.²⁹ Na enkele eerdere, weinig succesvolle pogingen in de late 7de en 8ste eeuw, vormt het jaar 786 voor het Groningse deel van het kustgebied een belangrijk moment: de kerstening van de Groninger gouwen wordt door Karel de Grote opgedragen aan Liudger, die daarmee de vrijheid (en bescherming) krijgt om het Christendom hier onder de wierdebewoners te verspreiden. Aangenomen wordt dat na het zendingswerk van deze monnik de kerstening van Noord-Nederland is voltooid. Toch zou het nog tot in de 10de of 11de eeuw zal duren voordat grootschalig kerken worden gebouwd en christelijke symbolen (met name schijffibulae met een kruismotief) meer algemeen worden gedragen.³⁰

Voor zijn onderzoek naar de kerstening van Noord-Nederland had Knol de beschikking over informatie uit zo'n 120 vroegmiddeleeuwse grafvelden, onder te verdelen in een vroege groep (5de-7de eeuw) en een late groep (8ste eeuw). Tot de eerste groep behoren de grafvelden die een sterk 'Angelsaksisch' karakter hebben. Ze kenmerken zich door het tegelijk voorkomen van inhumatiegraven zonder vaste oriëntatie en crematiegraven. Vermoedelijk werden de doden binnen 'familieclusters' begraven, de mannen met een mes of gesp, de vrouwen met een fibula, kralensnoer, spin-klos of kam. Incidenteel is in het mannengraf ook een wapen

²⁴ Knol 2001, 119.

²⁵ Zie Theuvs & Alkemade 2000.

²⁶ Zie Meeder & Goosmann 2018.

²⁷ Knol & Bardet 1999, 217-219; Knol 2001, 118-120.

²⁸ Knol 1993b.

²⁹ Knol 1993b, 62; zie ook Van Giffen 1920, 77.

³⁰ Voor de schijfformige fibulae en hun datering, zie Bos 2008.

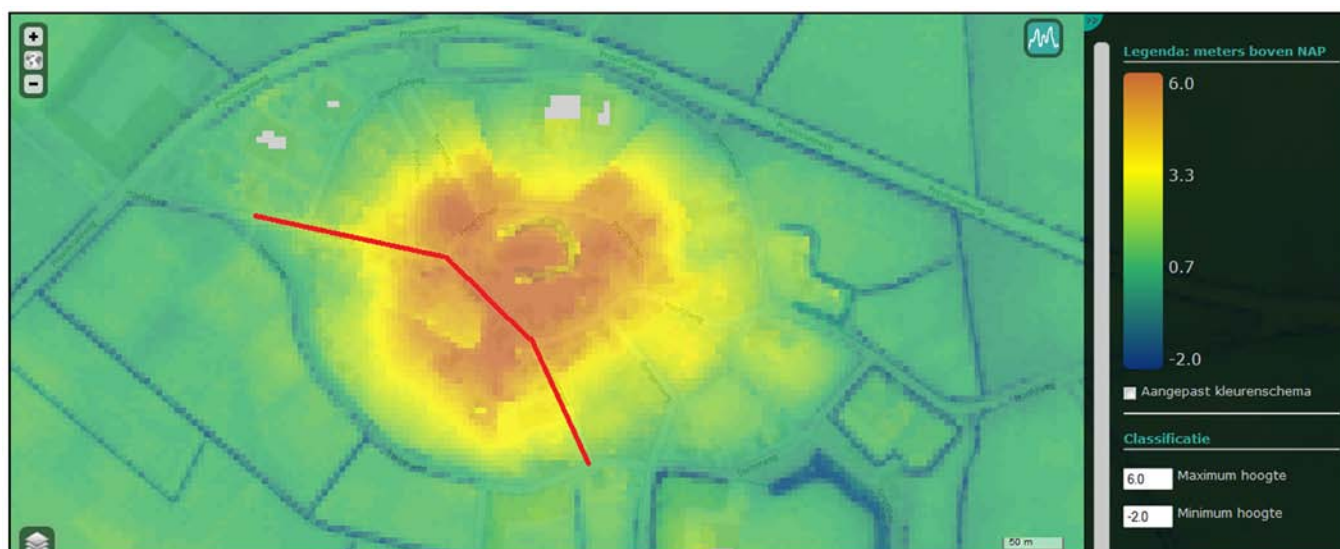

Fig. 10.14 Het onderzochte tracé van de nieuwe riolering, op een kaart van Godlinze uit het Actueel Hoogtebestand Nederland. Uit Wieringa 2015, Afb. 2.3.

Opmerkelijk is de vermelding van veenlagen in en direct onder de wierde; waarschijnlijk gaat het echter niet om natuurlijk veen maar om opgebrachte mest, zodat is aan te nemen dat op een diepte van 4 m onder maaiveld de basis van de wierde nog niet was bereikt. De andere boringen in de wierde tonen eenzelfde opbouw, met klei- en opnieuw mestlagen. Soms zijn 'vegetatiebandjes' herkend, waarmee humeuze loopvlakken kunnen zijn bedoeld. Uit enkele van de boorkernen zijn op verschillende dieptes dateerbare scherven aangetroffen. Naast scherven terpaardewerk uit boring 7 gaat het om kogelpotaardewerk uit boring 4 (tussen 30 en 240 cm diepte) en boring 6 (265 cm diepte).

In één van de twee boringen die net buiten de wierde zijn gezet, zijn ook antropogene lagen herkend (boring 5, top 1,6 m +NAP). Het gaat om een pakket wierdelagen, waaronder een laag 'klei met fosfaatvlekken' tussen 30 en 80 cm onder het maaiveld. Mogelijk was hier een verhoogde boerderijplaats aanwezig, vergelijkbaar met de boerderijplaatsen die bij Hallum en Warffum zijn onderzocht.³⁵ In de andere boring (nr. 8) bevinden zich 30 cm onder de bouwvoor natuurlijke kwelderlagen.

Een rioolsleuf door het dorp

Pas in 2013 gaf gravend onderzoek voor het eerst inzicht in de opbouw en ouderdom van de wierde zelf. Aanleiding voor dit onderzoek was de aanleg van een nieuwe riolering onder de Hoofdweg, de Molenweg en een deel van de Stelterweg, die in een boog met een lengte van 550 m over de zuidelijke helft van de dorpswierde lopen (fig. 10.14).³⁶ De straten werden over de volledige breedte tot 70 cm diep ontgraven, waarna rioolsleuven in de as van de weg werden gegraven. Deze sleuven waren ca. 1,5 m breed, en reikten tot een diepte van maximaal 3 m.

Het onderzoek van het profiel en waar mogelijk het vlak van de verdiepte sleuf bestond noodgedwongen uit niet meer dan een begeleiding tijdens de werkzaamheden aan de riole-

Fig. 10.15 Profiel 23. Het meetlint bevindt zich op een hoogte van 0,15 m +NAP. Helemaal boven zijn opgebrachte plaggen te zien, rond het lint is sprake van natuurlijk opgeslibde laagjes zand en klei. Vlak daaronder, met golvende lijnen aangegeven is een oud humeus loopvlak aanwezig. Aan de basis van het profiel zijn typische kwelderwalafzettingen met zandlaagjes te zien, met daarop een natuurlijk afgezet, doorworteld kleipakket. Foto MUG-ingenieursbureau/archeologie.

ring; relevante delen van het profiel werden getekend, waarna een deel van de profielen werd onderzocht op vondsten. Zo werden 43 profielen met een totale lengte van ca. 150 m gedocumenteerd. Tweemaal is ook een vlak getekend, om de oriëntatie van sloten of greppels en eenmaal de positie van

³⁵ Zie de hoofdstukken 7 en 9.

³⁶ Wieringa 2015.

Fig. 10.16 Profiel 37, met verbrande lagen en daarboven gestorte kwelderzoden. De lagen worden doorsneden door een waterput (rechter foto); bovenin de vulling van de put ligt een laag mosselschelpen. Foto's MUG-ingenieursbureau/archeologie.

Fig. 10.17 Resten van een oven in het wandprofiel van de rioolsleuf. Bij de rode pijlen bevinden zich in de wand oranje brokken verbrande klei, bij de groene pijl de ovenvloer. Foto MUG-ingenieursbureau/archeologie.

een oven vast te leggen. Door tijdgebrek zijn van de profielen helaas weinig foto's gemaakt.

Het hoogste punt van het onderzochte deel van de wierde ligt op ca. 6 m +NAP; aan de oostzijde van de wierde lag het maaiveld op 1,15 m +NAP, aan de westzijde op 0,7 m +NAP. Door een boring bij het profiel aan de uiterste zuidoostzijde van de sleuf kon de top van de natuurlijke kwelder hier worden vastgesteld op 0,35 m +NAP. Aan het andere uiteinde van de sleuf, aan de westzijde, lag de top van de kwelder onderin het profiel op 0,30 m +NAP. Direct onder de terplagen is hier op de profielfoto een mooi gelaagd pakket van zand- en kleibandjes zichtbaar (fig. 10.15). Daaronder is een oud loopvlak aanwezig, herkenbaar aan een golvend, iets humeus betredingsniveau. Gezien de positie van dit profiel, in de flank van de wierde, is het oude loopvlak vermoedelijk gelijktijdig met de oudste bewoning, waarvan de resten zich moeten bevinden onder het centrale deel van de wierde. Dat sedimentatie rond de oudste woonkerk doorging ten tijde van bewoning, zoals Van Giffen ook bij de 'grafwierde' had gezien, blijkt uit het gelaagde overslibbingspakket waarmee het loopvlak is afgedekt.

Doordat binnen de profielsleuf profielen met een maximale hoogte van 3 m konden worden gedocumenteerd, zijn alleen de bovenste wierdelagen in beeld gekomen. Deze lagen bestaan uit vrij dikke, in meer of mindere mate humeuze kleilagen op de flanken. Meer centraal op de wierde is een grotere variatie van veelal dunnere lagen aanwezig: kleiige ophoginglagen, meer humeuze en vuilere woonniveaus, en vaak ook aslagen. Aan de zuidzijde van de wierde is een brede sloot aangesneden die misschien als ringsloot rond de terpvoet liep. Andere ingravingen zijn enkele kuilen en een waterput, waarvan de insteek rondom met kleizoden was bekleed. Tweemaal werd een stapeling van kwelderzoden aangetroffen, als mogelijke restanten van huiswanden.

Drie profieldelen in het hogere deel van de wierde tonen de complexiteit van de hier aanwezige lagen.³⁷ In profiel 8 is een mooie opeenstapeling zichtbaar van schone of iets vuile kleilagen, afgewisseld met meer humeuze woonniveaus waarin as en houtskool aanwezig zijn. Vermoedelijk is hier de

³⁷ Voor het beschikbaar stellen van de opgravingsfoto's waarop de beschrijving van de drie profieldelen is gebaseerd, danken wij M.J.M. de Wit (MUG ingenieursbureau).

Fig. 10.18 Twee pelgrimsinsignes, links uit Santiago de Compostella (14de eeuw; circa 23 mm), en rechts uit Neuss (ca. 1475-1525; diameter: 28 mm). Foto's MUG-ingenieursbureau/archeologie.

vloer van een huis aangesneden; die vloer is enkele malen van een nieuwe kleilaag voorzien.

In profiel 22 zijn boven de opvulling van een diepe kuil twee dikke brandlagen aanwezig, de onderste met veel brokken verbrande leem en de bovenste met veel witgrijze as. De dikte van de lagen wijst mogelijk op het egaliseren van een afgebrand gebouw, of wellicht een afgebroken oven – wat tot ophoging van het loopvlak leidde. Beide lagen liggen op en worden afgedekt door een schone ophogingslaag van klei, waarmee de wierde doelbewust werd opgehoogd.

In profiel 37 is aan weerszijde van de al genoemde waterput een dikke laag van verband materiaal zichtbaar, bestaande uit stukjes verbrande leem en as (fig. 10.16). Zowel boven als onder deze laag was een doorlopende aslaag aanwezig, met eronder een afwisselend pakket van schonere ophogings- en vuilere woonlagen. De onderste aslaag hangt samen met de aanwezigheid van een ovenvloer. Deze vloer bestond uit een *in situ* verbrande kleilaag, op een aangestampte funderingslaag met stukken aardewerk, natuursteen en metaalslak. De oven was afgedekt door de laag met verbrand materiaal, waaronder grote stukken verbrande klei, vermoedelijk afkomstig van de mantel van de oven (fig. 10.17). De oven kan voor het bakken van brood zijn gebruikt; verbrande gerstkorrels in een laag verkoold materiaal op de ovenvloer tonen dat voor het aansteken van de oven stro werd gebruikt.³⁸ De korrels zelf zijn ¹⁴C-gedateerd, waaruit bleek dat de oven ergens tussen ca. 775 en 975 n.Chr. is gebruikt.³⁹ Interessant is dat de laag met ovenresten door eenzelfde aslaag wordt afgedekt als eronder is waargenomen. Deze hangt vermoedelijk met een nieuw gebouwde oven samen. Beide aslagen tonen dat de ovens geregeld werden opgeschoond, waarbij de verwijderde as op het loopvlak rond de oven werd uitgespreid.

Het aardewerk dat tijdens de begeleiding is verzameld, geeft voor het eerst een goed beeld van de bewoningsgeschiedenis van Godlinze.⁴⁰ Het vroegste aardewerk dateert uit de 1ste en uit de 2de-3de eeuw, en is hergebruikt in de veel jongere ovenvloer. Slechts twee scherven dateren uit de hierop volgende eeuwen: een scherf aardewerk in Angelsaksische stijl uit de 4de-5de eeuw, en een scherf ruwwandig draaischijfaardewerk uit de 7de eeuw. Al deze scherven zijn als 'opspit' te beschouwen: ze zijn tijdens graafwerk uit oudere wierdelagen

naar boven gekomen. Het merendeel van het aardewerk is jonger en dateert de blootgelegde wierdelagen zelf. Het gaat om handgevormd en draaischijfaardewerk uit de 8ste tot en met de 13de of 14de eeuw, waarvan de vroegste vormen gelijktijdig zijn met het jongste aardewerk uit de grafwierde.

De ouderdom van de lagen is ook af te leiden uit ¹⁴C-dateringen. Naast de datering van de al genoemde ovenvloer zijn er twee dateringen voorhanden. De eerste is van een aslaag in de profielen 13 en 32. Deze aslaag is gevormd rond 780-990 n.Chr.,⁴¹ in dezelfde periode dat de oven in gebruik was. Zowel de ovenvloer als de aslaag bevinden zich op een diepte van 1,5 tot 2 m onder maaiveld. De tweede datering, van een aslaag op de flank van de wierde, is aanzienlijk jonger: ca. 1045-1250 n.Chr.⁴² Deze aslaag ligt op een diepte van ca. 1 m onder het maaiveld.

Voor de twee vroegste dateringen zijn interessant, omdat ze aangeven dat ophoging van het centrale deel van de wierde na de 8ste eeuw niet ten einde kwam, zoals voor de centrale delen van Ulrum en Warffum waarschijnlijk is.⁴³ Bewijs dat het centrale deel van de wierde enige tijd als akkerland werd gebruikt voordat hier ruimte voor de bouw van een kerk werd gemaakt, ontbreekt dus.⁴⁴ Vooralsnog kunnen we van doorgaande bewoning gedurende de vroege én late middeleeuwen uitgaan, waarbij de gedeeltelijk radiaire dorpsstructuur een vroegmiddeleeuwse of oudere oorsprong kan hebben.

Bijzondere vondsten uit dit onderzoek zijn twee laat-middeleeuwse pelgrimsinsignes: een insigne in de vorm van een schelp uit Santiago de Compostella (14de eeuw), en een ronde insigne met de heilige Quirinus uit Neuss (ca. 1474-1515; fig. 10.18). Beide getuigen van spirituele tochten door bewoners van Godlinze naar bedevaartsoorden in Spanje en Duitsland.

Hernieuwd booronderzoek: een geschiedenis in lagen

Ter aanvulling op de boringen van Miedema is in 2016 onder leiding van de derde auteur een uitgebreider booronderzoek uitgevoerd. Het onderzoek bestond uit 19 boringen, zoveel mogelijk in doorlopende rijen ten westen en ten noordoosten van de kerk (fig. 10.19). In 2018 zijn ten zuidwesten van de kerk nog elf aanvullende boringen gezet, aan de voet van de wierde en op een verhoging net buiten de ringweg. Het eindresultaat zijn twee min of meer doorlopende boorprofielen, van noordwest naar zuidoost, iets slingerend over de wierde, en haaks hierop vanuit het centrum naar het noordoosten (fig. 10.20).

De twee boorprofielen tonen dat de ondergrond van de wierde, zoals verwacht mag worden, uit wad- en kwelderafzettingen bestaat. Veenvorm is niet aangetroffen. In de boringen zijn centraal onder de wierde diepe ingravingen (sloten of waterputten) aangesneden, zodat het lastig is de hoogte van de originele bovenkant van de kwelder te bepalen. Deze bo-

38 De Roller 2015.

39 Beta-408846 (Beta Analytic Inc., Miami), 1150 ± 30 BP (Wieringa 2015, Bijlage 10).

40 Kuiper 2015.

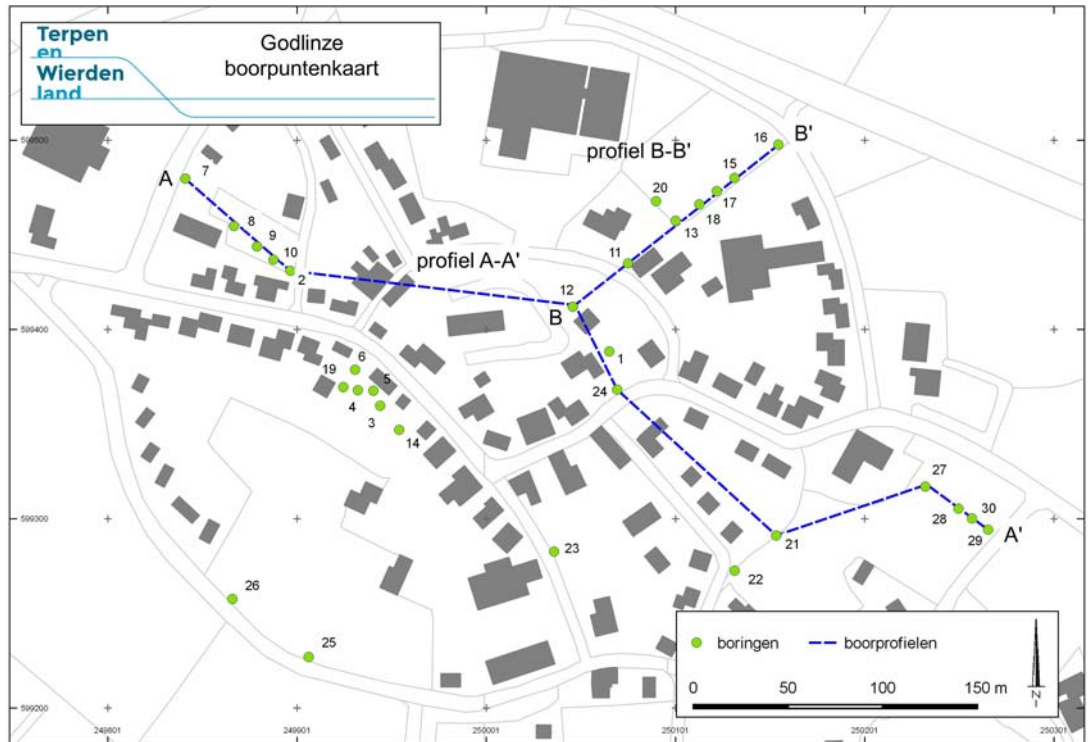
41 Beta-408844 (Beta Analytic Inc., Miami), 1120 ± 30 BP (Wieringa 2015, Bijlage 10).

42 Beta-408845 (Beta Analytic Inc., Miami), 870 ± 30 BP (Wieringa 2015, Bijlage 10).

43 Zie de hoofdstukken 8 en 9.

44 Voor deze aanname, zie De Langen & Mol 2016, 113-116, 123.

Fig. 10.19 Overzicht van de boringen die in Godlinze zijn gezet. Met blauwe stip-pellijnen zijn de boorprofielen aangegeven die in fig. 10.20 worden getoond (A-A' en B-B'). Tekening G. Aalbersberg.

venkant lijkt in de boring op de oostelijke flank van de wierde nog intact en ligt daar rond 0,12 m -NAP (boring 21). Een oude bodem is hier niet herkend. Opvallend is dat de top van de kwelder onder de westelijke wierdeflank aanzienlijk hoger ligt (boring 8: 0,75 m +NAP). Zoals ook uit booronderzoek in Ulrum en Warffum bleek, ging sedimentatie langs de flanken van de wierden door tijdens de bewoning, waardoor het oorspronkelijke maaiveld waarop de wierdelagen zijn aangebracht aan de buitenkant aanzienlijk hoger ligt dan centraal onder de wierde.

Een vergelijkbare situatie is zichtbaar aan de oostzijde van de wierde, waar op de kwelderlagen een pakket natuurlijk sediment ligt dat zandiger is (boringen 27, 28 en 30: 'kwelderwalafzettingen'). Ook voor deze afzettingen geldt dat ze ten tijde van bewoning rond de flanken van de toenmalige wierde zijn gevormd. Meer westelijk, in de boringen 2 en 10, zijn vergelijkbare afzettingen herkend. Aangezien ze geen doorlopende laag op de onderliggende kwelder vormen, gaat het hier vermoedelijk om ophogingslagen van zandig kweldermateriaal waarmee de wierde in één van de bewoningsfasen naar het westen is uitgebouwd. Ook in een andere boring (nr. 18) zijn sterk zandige afzettingen aangeboord, hier vermoedelijk als opvulling van een priel die de natuurlijke kwelder doorsneed.

De wierdelagen zelf vallen binnen het oost-westprofiel in twee pakketten uiteen: een dik pakket van de dorpswierde zelf, en een tweede, aanzienlijk dunner pakket van een latere ophoging aan de oostzijde van de wierde. Op een pakket met relatief veel mest- en mestrijke lagen ligt een pakket van (humeuze) kleilagen waarin geen mest voorkomt. De mest- en mestrijke lagen worden afgewisseld met ophogingslagen van kwelderzoden, en vuilere, meer humeuze lagen die als woon- en vloerlagen zijn te interpreteren; incidenteel zijn aslagen aanwezig (fig. 10.21). Ook het bovenste, meer kleiige pakket wordt door woon- en vloerlagen gekenmerkt, soms opnieuw

met aslagen (fig. 10.21). In geen van de boringen is aan de basis van de wierde een ophogingspakket van schone kwelderplaggen waargenomen, die als 'kernpodium' is te interpreteren. Dikke pakketten 'schone ophogingslagen' zijn wel zichtbaar ten noorden van de kerk, en hangen hier vermoedelijk samen met een sterke uitbouw van de wierde, of met de aanleg van een huispodium op de terpf flank. Opvallend is het grote aantal ingravingen in de wierde; uit opgravingen in terpen en wierden blijkt dat het daarbij om kuilen, sloten en waterputten gaat.

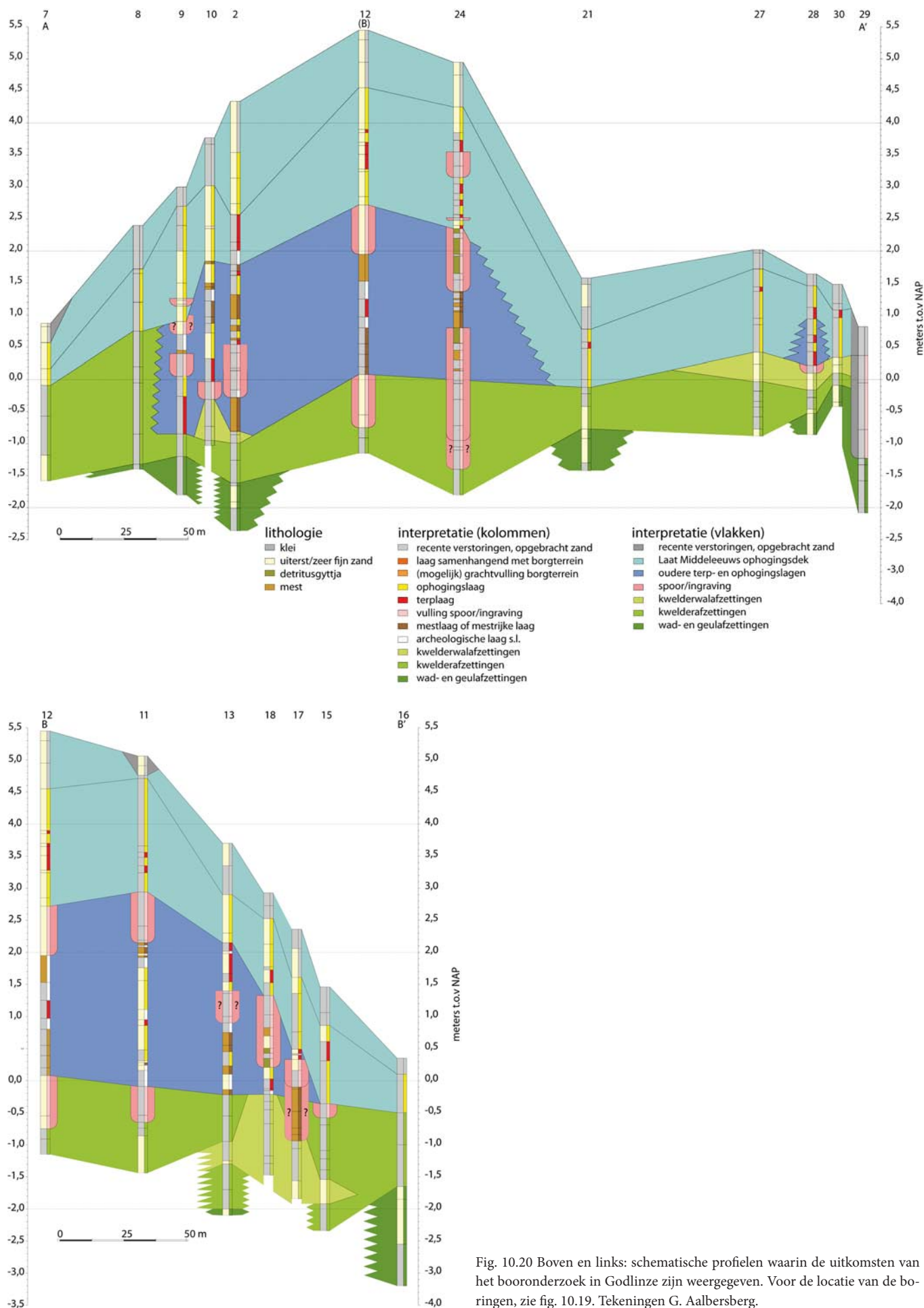
Ten oosten van de wierde ligt een tweede ophoging, die een andere opbouw heeft. Mest- en mestrijke lagen zijn niet herkend. De wierdelagen bestaan hier uit schone ophogingslagen met zandbrokken en vuilere, relatief humeuze woon- en vloerlagen. In een van de boringen is ook een aslaag aanwezig. Deze opbouw komt overeen met die van de middeleeuwse woonpodia van verhoogde boerderijplaatsen bij Warffum en Hallum.⁴⁵

De conservering van organisch materiaal in de wierdelagen is uitstekend. Eenmaal is een vogelbotje herkend, in een mestlaag in boring 12. In de opvulling van een ingegraven grondspoor in boring 24 waren resten van hout aanwezig. Verder zijn in mestlagen en spoorvullingen plantenresten, waaronder zaden, nog uitstekend met het blote oog herkenbaar. Bijzonder zijn verder twee vondsten uit boring 4: een 'coproliet' (hard geworden uitwerpselen van mens of dier), en een rond, gedroogd stuk mest waarin een platgedrukte schapenkeutel herkenbaar is.

Voor de datering van de wierdelagen is een aanzienlijk aantal scherven uit de boorkernen beschikbaar. Ondanks de beperkte grootte van de scherven is een deel op basis van het baksel en de afwerking globaal dateerbaar.⁴⁶ Twee rand-

⁴⁵ Zie hoofdstukken 7 en 9.

⁴⁶ Determinatie door M. Bakker, Th. Varwijk en A. Nieuwhof.

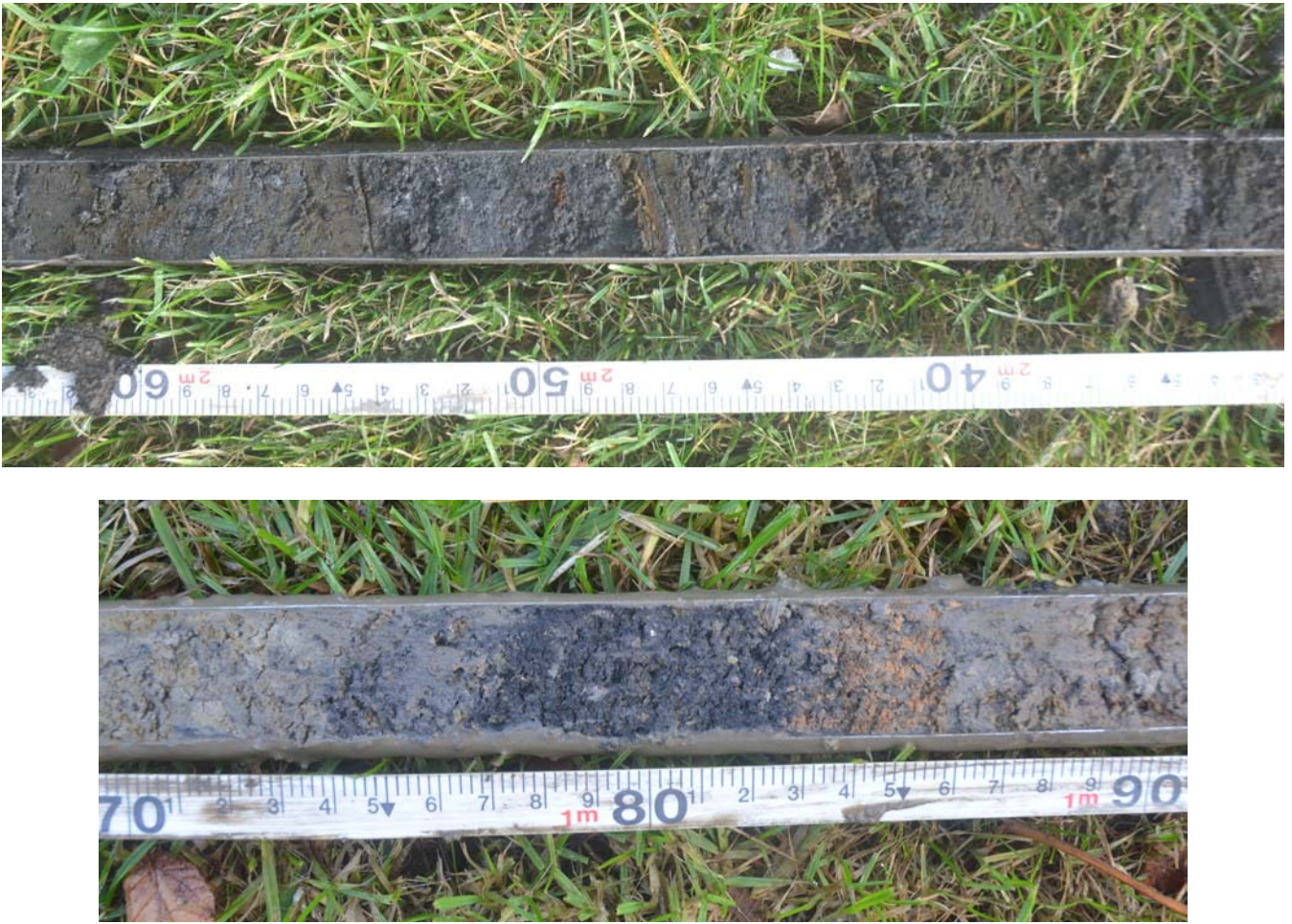

Fig. 10.21 Boringen met aslagen in een pakket mest- en mestrijke lagen (boring 2, boven), en in een pakket kleiige ophogingslagen (boring 9, onder). Foto's G. Aalbersberg.

scherven van aardewerk in Wierumstijl, uit de boringen 4 en 19, kunnen nauwkeurig gedateerd worden in de 1ste eeuw n.Chr.⁴⁷ Een gepolijste wandscherf uit boring 3 dateert vermoedelijk uit de midden-Romeinse tijd (2de-3de eeuw n.Chr.). Enkele andere wandscherven met organische magering zijn niet nauwkeuriger te dateren dan in de late ijzertijd of de Romeinse tijd. Een minutieus stukje kogelpotaardewerk uit boring 6 (8ste-14de eeuw) en waarschijnlijk een met schelpgruis gemagerde scherf uit boring 3 (9de-10de eeuw) zijn de enige vondsten uit de middeleeuwen. Tot de late middeleeuwen of Nieuwe tijd horen een scherf roodbakkend en een scherf witbakkend aardewerk (boringen 8 en 9). De boringen met dateerbaar materiaal zijn gezet op het perceel van de borg en op de westelijke flank van de wierde.

De beide scherven uit de 1ste eeuw zijn allebei gevonden op een diepte van ongeveer 3 m onder maaiveld, uit of boven het pakket met mest- en mestrijke lagen. Nog dieper bevonden zich wandscherven die nog iets ouder kunnen zijn. De met schelpgruis gemagerde scherf is gevonden op slechts 30 cm onder maaiveld, de scherf kogelpotaardewerk op een diepte van 1,5 m, in een ingraving die mogelijk de gracht rond de borg heeft gevormd. De twee jongste scherven komen uit het bovenste, recent opgebrachte pakket (diepte 0,25 en 0,5 m).

Op basis van de diepte van de scherven en hun datering is aan te nemen dat het pakket met mest- en mestrijke lagen in de periode van de late ijzertijd tot in de Romeinse tijd is opgeworpen, waarna kleiige ophogingslagen zijn opgebracht. Aan de hand van de scherven uit de boringen komen we tot dezelfde begindatering van de nederzetting als Miedema op grond van het door haar gevonden streepbandaardewerk, in de 1ste eeuw v.Chr.⁴⁸

In 2016 en 2018 zijn ook enkele boringen op de voormalige locatie van de borg en langs de zuidrand van het borgterrein gezet, om vast te stellen of hier ingravingen te herkennen waren die met de geschiedenis van de borg samen kunnen hangen. Het onderzoek richtte zich daarbij op het traceren van de westelijke gracht van het rechthoekige perceel waarop de borg stond. In een van de boringen is inderdaad de opvulling aangetroffen van een ingraving die een diepte had van 2,3 m. Vooralsnog wordt aangenomen dat dit de voormalige gracht is. Stukken bouwpuin en mortel uit de boringen zijn vermoedelijk afkomstig van de afgebroken borg.

⁴⁷ Groningen type G5 (volgens de typologie van Taayke, 1996); voor de Wierumstijl zie hoofdstuk 2 en fig. 2.21.

⁴⁸ Miedema 1990, tabel 1: aanvang begin jaartelling, mogelijk al vanaf ca. 100 v.Chr.

Fig. 10.22 Het borgterrein (groene omleiding) en de borgstee (rode omleiding) van bovenaf. Ondergrond naar Google Earth.

Fig. 10.23 Luchtfoto uit 1960, vanuit het zuidwesten. Het terrein van de borgstee is grotendeels onbebouwd (fotograaf onbekend).

Fig. 10.24 Grondradar-onderzoek op het voormalige borgterrein van Godlinze, in de hier aanwezige siertuin. Foto Terpen- en Wierdenlandproject/ A.Venema.

Grondradaronderzoek: op zoek naar resten van de borg

De borg die op de zuidflank van de dorpswierde heeft bestaan, was één van vele borgen in de provincie Groningen (fig. 10.22).⁴⁹ Een borg is van oorsprong een omheining waarbinnen personen en bezittingen in veiligheid werden gebracht.⁵⁰ Zowel rond het woonhuis zelf (de borgstee), als rond de aanpalende bezittingen was daarom een gracht gegraven. Na het passeren van de buitenste gracht, vaak door een poortgebouw, vormde een beplante singel de toegangsweg naar de borgstee. Op het borgterrein stond een veestal, afgeleid van het Oud-Friese woord voor vee (*scat* of *skat*) ook wel 'schat-huis' genoemd. Borgen werden bewoond door de lokale adel, de zogenaamde hoofdelingen.

⁴⁹ Broekhuis 2002.

⁵⁰ Zie ook hoofdstuk 4.

Fig. 10.25 Overzicht van de locaties van het grondradaronderzoek en van de steenclusters die tijdens dat onderzoek zijn aangetroffen. Concentraties van steenpuin zijn met een zwarte lijn omgeven; binnen deze lijnen is de dikte van de puinlagen aangegeven van rood (dun) naar blauw (dikker). De dikte varieert van ca. 5 tot 124 cm. Uit Jonkman 2017.

Over de borg van Godlinze is weinig historische en geen archeologische informatie voorhanden.⁵¹ De eerste vermelding van de borg gaat terug tot de 16de eeuw, en vanaf het jaar 1631 zijn enkele van de eigenaren bij naam bekend. Zo'n 60 jaar later wordt hun bezit omschreven als 'de borg met schuur en het heem daarachter, met singel, grachten, hoven, geboomten en plantages... en verder 23 grazen land om de borg'.⁵² Uiteindelijk wordt de borg ergens tussen 1730 en 1753 gesloopt, zoals blijkt uit een document waarin staat dat de plaats werd verkocht waar vroeger de borg van Godlinze heeft gestaan, 'met hoven, singels, bomen en plantages'.⁵³ Dit is vermoedelijk het moment dat de borgstee met ca. 1 m werd afgegraven en de grachten rond het woonhuis en het borgterrein grotendeels werden gedempt.⁵⁴

Op oude historische kaarten is het borgterrein zuidelijk van de borgstee goed herkenbaar in een onbebouwd perceel. Op de kadastrale kaarten uit 1832 heeft de sloot langs de oost- en noordzijde van de borgstee een afgeronde hoek, een restant van de voormalige gracht.⁵⁵ Dat is ook zichtbaar op een luchtfoto van de dorpswierde uit 1960 (fig. 10.23). De kadastrale kaart waarop Miedema haar boringen heeft geprojecteerd, toont dezelfde sloot daadwerkelijk als gracht, deels ook langs de zuidzijde van de borgstee (zie fig. 10.13). Uit gesprekken met dorpsbewoners blijkt dat deze gracht nog niet zo lang geleden is gedempt. Wat nog resteert is alleen de dubbele rij bomen direct ten zuiden van de borgstee, langs 'de prachtig met bomen omlijste oprijlaan', zoals Miedema hem

beschreef.⁵⁶ Ter plekke van de borgstee zelf ligt nu een fraaie siertuin.

Bij het begin van het onderzoek in 2017 was het de bedoeling een zo groot mogelijk deel van de borgstee en het aansluitende, nog onbebouwde borgterrein met grondradar te onderzoeken om in de bodem aanwezige resten zo in kaart te brengen.⁵⁷ Helaas werd voor het grootste deel van het borgterrein geen toestemming voor onderzoek gekregen, zodat alleen de westelijk en oostelijke uiteinden konden worden onderzocht. Op en direct rond het terrein van de voormalige borgstee zijn binnen de siertuin en tussen de aangrenzende huizen grondradarmetingen verricht (fig. 10.24). Tot slot is ook een onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de oostzijde van de wierde om de bewoners van Godlinze op een goed toegankelijke locatie een indruk te geven van wat geofysisch onderzoek behelst. Alleen het onderzoek op het borgterrein zelf zal hier worden besproken.

Met grondradar (*Ground Penetrating Radar*) worden elektromagnetische signalen de grond in gestuurd en na weerkaatsing met objecten in de ondergrond weer opgevangen, zodat eventueel aanwezige resten van gebouwen, in dit geval van de borg, in beeld komen. De verwachting was dat vooral puinbanen waar muren hebben gestaan en voormalige grachten goed zichtbaar zouden zijn, vanwege hun andere samenstelling ten opzichte van de omliggende bodem.

De resultaten zijn enigszins teleurstellend. Van aaneengesloten funderings- of muurresten is alleen aan de westzijde van het borgterrein een mogelijk restant herkend. In een controleboring op deze locatie zijn alleen wierdelagen aangetroffen, en niet de verwachte fundering. Concentraties van puin ('steenclusters') komen zowel aan de west- als aan de oostzij-

51 Zie Formsma *et al.* 1987, 135-136.

52 Formsma *et al.* 1987, 136.

53 Formsma *et al.* 1987, 136.

54 Het afgraven vermeldt Miedema (1990, 127).

55 Te raadplegen op www.hisgis.nl.

56 Miedema 1990, 127.

57 Bakker 2018: locatie 2; zie ook Jonkman 2017.

de van het borgterrein voor (fig. 10.25). Uit enkele boringen blijkt dat op deze locaties relatief veel puin voorkomt, tot op een diepte van maar liefst 3 m onder maaiveld. Mogelijk gaat het hier om uitbraaksleuven van voormalige funderingen van bijgebouwen van de borg. De kleinere 'steenclusters' rond de borgstee zelf zijn vermoedelijk gedumpte resten van het afgebroken woonhuis. De meeste stenen van de borg moeten echter zijn afgevoerd, om ergens anders te worden hergebruikt.⁵⁸

Conclusie

De geschiedenis van de wierde Godlinze gaat vermoedelijk terug tot de 1ste eeuw v.Chr. Toen werd op de kwelderwal langs de oostelijke oever van het Fivelbekken een eerste huis-podium opgeworpen. Dit podium werd geleidelijk opgehoogd, eerst voor een belangrijk deel met mest- en mestrijke lagen, later uitsluitend met kleilagen. De onderste, mest- en mestrijke lagen dateren uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd. Daarbovenop werden in de vroege middeleeuwen kleilagen aangebracht. Uit deze periode dateren onder meer de restanten van een (brood)oven, die tussen 775 en 975 n.Chr. is gedateerd.

In de Karolingische periode lag ten zuidwesten van de wierde een verhoogd grafveld. Daarin vertegenwoordigen enkele wapengraven uit de 8ste eeuw de turbulente periode van de verovering door de Franken. De komst van de Franken, en daarmee van het Christendom, bracht een belangrijke omslag in de omgang met de doden met zich mee; de doden werden vanaf de 9de eeuw niet meer in het grafveld begraven, maar vermoedelijk rond een eerste, houten kerk of kapel centraal op de dorpswierde.

Ophoging van de wierde, zowel in het centrum als aan de flanken, ging door tot in de late middeleeuwen en Nieuwe tijd. De huidige, min of meer blokvormige indeling van de wierde heeft de oudere radiaire dorpsstructuur voor een deel vervangen. Er werd een gracht rond de kerk gegraven en de binnenste ringweg werd aangelegd. Bovendien maakt de oorspronkelijke indeling van het zuidelijke deel van de wierde plaats voor een grote, blokvormige kavel, waarop de bewoners van de borgstee uitkeken.

Literatuur

- Arwidsson, G., 1954: *Die Gräberfunde von Valsgärde II* (= Valsgärde 8). Uppsala.
- Bakker, A.M., 2018: *Terpen en Wierdenland project op drie locaties: Oudendijk te Warffum, grafveldwierde en borgterrein te Godlinze (prov. Groningen). Een bureau- en karterend booronderzoek* (= Salisbury Rapport 17.131). Assen.
- Bos, J.M., 2008: Medieval brooches from the Dutch province of Friesland (Frisia): a regional perspective on the Wijnaldum brooches. Part II: disc brooches. *Palaeohistoria* 49/50, 709-793.
- Broekhuis, R. (red.), 2002: *Groninger borgen. Adellijke trots in de Ommelanden*. Groningen.
- Cameron, E., 2007: *Medieval Dublin Excavations: Scabbards and sheaths from Viking and Medieval Dublin*. Dublin.
- Davidson, H.E., 1962: *The sword in Anglo-Saxon England. Its archaeology and literature*. Oxford.
- Es, W.A. van, 2005: Romeinse importen in de wierden van Groningen en Friesland. In: E. Knol, A.C. Bardet & W. Prummel (red.), *Professor van Giffen en het geheim van de wierden*, Veendam/Groningen, 167-181.
- Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol & A. Pathuis, 1987 (tweede druk): *De Ommelanden borgen en steenuizen*. Assen/Maastricht.
- Giffen, A.E. van, 1920: Een Karolingisch grafveld bij Godlinze. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 3/4, 41-96.
- Hengst, P. den, 2013: De archeologische opgraving (1964) in de Grote Kerk van Emmen. Sporen van het vroege Christendom in Zuidoost-Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 117-156.
- Jonkman, H., 2017: *Archeologie Godlinze Groningen* (= Medusa Project 2-17-P-619). In: A.M. Bakker, *Terpen en Wierdenland project op drie locaties: Oudendijk te Warffum, grafveldwierde en borgterrein te Godlinze (prov. Groningen). Een bureau- en karterend booronderzoek* (= Salisbury Rapport 17.131). Assen.
- Knol, E., 1993a: *De Noordnederlandse kustlanden in de vroege Middeleeuwen* (= proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam). Groningen.
- Knol, E., 1993b: De kerstening van Noord-Nederland in het grafritueel weerspiegeld? In: E. Drenth, W.A.M. Hessing & E. Knol (red.), *Het tweede leven van onze doden* (= Nederlandse Archeologische Rapporten 15), Amersfoort, 61-74.
- Knol, E., 1998: *De zwaarden van Godlinze. Bij de tentoonstelling 25 september-22 november 1998* (= Goudmerk Groninger Museum). Groningen.
- Knol, E., 2001: Carolingian weapons from the Northern Netherlands, particularly from the cemetery of Godlinze. In: B. Arrhenius (ed.), *Kingdoms and regionality, transactions from the 49th Sachsensymposium 1998 in Uppsala* (= Theses and papers in archaeology B 6), 115-120.
- Knol, E. & X. Bardet, 1999: Carolingian Weapons from the Cemetery of Godlinze, the Netherlands. In: H. Sarfatij, W.J.H. Verwers & P.J. Woltering (eds.), *In Discussion with the Past. Archaeological studies presented to W.A. van Es*, Zwolle, 213-226.
- Knol, E., W. Prummel, H.T. Uytterschaut, M.L.P. Hoogland, W.A. Casparie, G.J. de Langen, E. Kramer & J. Schelvis, 1996: The early medieval cemetery of Oosterbeintum (Friesland). *Palaeohistoria* 37/38, 245-416.
- Kuiper, A., 2015: Aardewerk. In: A.R. Wieringa (red.), *Archeologische begeleiding Hoofdweg, Molenweg en Stelterweg te Godlinze, gemeente Delfzijl (GR)* (= MUG publicatie 2014-93), Leek, 20-32.
- Langen, G. de & H. Mol, 2016: Terpenbouw en dorpsvorming tussen Vlie en Eems in de volle middeleeuwen. In: A. Nieuwhof (red.), *Van Wierhuizen tot Achlum. Honderd jaar archeologisch onderzoek in terpen en wierden* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 98), Groningen, 99-128.
- Meeder, S. & Goosmann, E., 2018: *Redbad. Koning in de marge van de geschiedenis*. Houten.
- Miedema, M., 1990: Oost-Favelingo 250 v.C.-1850 n.C. Archeologische kartering en beschrijving van 2100 jaar bewoning in Noordoost-Groningen. *Palaeohistoria* 32, 111-245.
- Mostert, M., 1993: De kerstening van Holland (zevende tot twaalfde eeuw). Een bijdrage aan de middeleeuwse religieuze geschiedenis. *Holland* 15, 125-155.

⁵⁸ Ook op andere borg- en stateterreinen ontbreken vaak herkenbare resten, bijv. op het stateterrein Hoxwier bij Mantgum (Nieuwhof & Tuinstra 2004).

- Mould, Q., I. Carlisle & E. Cameron, 2003. *Craft, Industry and Everyday Life: Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*. York.
- Nieuwhof, A. & S.J. Tuinstra, 2004: *Een definitief archeologisch onderzoek (DO) op het stateterrein Hoxwier te Mantgum, gemeente Littenseradiel (Fr.)* (= ARC-Publicaties 89). Groningen.
- Oakeshott, R.E., 1996: *The archaeology of weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. New York.
- Pelsmaeker, S.B.M., 2010: *Weapons of princes, weapons of war? An experimental analysis of pattern-welded swords from north-western Europe, 400-1100 AD* (= MA-scriptie Rijksuniversiteit Groningen). Groningen.
- Roller, G.J. de, 2015: Botanische macroresten. In: A.R. Wieringa (red.), 2015: *Archeologische begeleiding Hoofdweg, Molenweg en Stelterweg te Godlinze, gemeente Delfzijl (GR)* (= MUG publicatie 2014-93), Leek, 45-53.
- Roymans, N., 2017: Gold, Germanic foederati and the end of imperial power in the Late Roman North. In: N. Roymans, S. Heeren & W. de Clerq (red.), *Social dynamics in the northwest frontiers of the Late Roman Empire. Beyond decline or transformation* (= Amsterdam Archaeological Studies 26). Amsterdam, 57-80.
- Stein, F., 1967: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland* (= Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 9). Berlin.
- Taayke, E., 1996: Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v.Chr. bis 300 n.Chr. Teil III: Mittel-Groningen. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 42, 9-85.
- Theuws, F. & M. Alkemade, 2000: A kind of mirror for men: Sword depositions in late antique northern Gaul. In: F. Theuws & J.L. Nelson (eds.), *Rituals of power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, Leiden/Boston /Köln, 401-476.
- Wieringa, A.R. (red.), 2015: *Archeologische begeleiding Hoofdweg, Molenweg en Stelterweg te Godlinze, gemeente Delfzijl (GR)* (= MUG publicatie 2014-93). Leek.
- Ypey, J., 1961: Een aantal vroeg-middeleeuwse zwaarden uit het Fries Museum. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 10-11, 369-394.